

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Pojetí výchovy u Friedricha Nietzscheho a sociální pedagogika

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. et Mgr. Antonín Dolák, Ph. D.

Vypracoval:
Bc. Oldřich Brychta

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Pojetí výchovy u Friedricha Nietzscheho a sociální pedagogika zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této diplomové práce.
Elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

Brno 24. 3. 2012

.....
Oldřich Brychta

Poděkování

Děkuji panu PhDr. et Mgr. Antonínu Dolákovi, Ph. D. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	3
1. Vliv prostředí na Nietzscheho tvorbu.....	4
1.1 Dětství a školy	4
1.2 Z filologa se stal filozof.....	7
1.3 V samotě a nemoci	9
1.4 Dílčí závěr	11
2. Základní pilíře Nietzscheho filozofie mající vztah k výchově.....	12
2.1 Apollinský a dionýský princip	12
2.2 Übermensch – Nadčlověk.....	14
2.3 Kritika křesťanství.....	16
2.4 Rozum a věda	19
2.5 Vůle k moci	20
2.6 Dílčí závěr	22
3. Nietzscheho přehodnocení hodnot	23
3.1 Dobro a zlo	23
3.2 Morálka	25
3.3 Dva typy morálky, otrocká a panská	26
3.4 Původ morálky	28
3.5 Špatné svědomí.....	30
3.6 Soucit.....	31
3.7 Nové hodnoty	32
3.8 Dílčí závěr	34
4. Nietzscheho cesty k lepšímu člověku	36
4.1 Asketismus	36
4.2 Trest.....	37
4.3 Vliv hudby a umění na výchovu.....	39

4.4 Kultivace tělesnosti	40
4.5 Nepřátelé a soutěživost.....	41
4.6 Pudy a vášně	42
4.7 Dílčí závěr	44
5. Nietzsche a pedagogika.....	45
5.1 Výchova.....	45
5.2 Vzdělávání v institucích	46
5.3 Vychovatel podle Nietzscheho	49
5.4 Výchova vůle.....	50
5.5 Sebevýchova.....	51
5.6 Rodina a ženy	51
5.7 Dílčí závěr	53
6. Nietzsche a sociální pedagogika	55
6.1 Charakteristika výchovy a vzdělávání doby Friedricha Nietzscheho k dnešní době postmoderní.....	55
6.2 Srovnání Friedricha Nietzscheho s osobnostmi sociální pedagogiky	56
6.3 Možné využití Nietzscheho filozofie pro sociální pedagogiku	60
Závěr	64
Resumé.....	67
Anotace	68
Annotation.....	68
Klíčová slova.....	68
Keywords	68
Seznam literatury	69
Elektronické zdroje	72
Další použité zdroje	73

Úvod

Tématem této práce je pojetí výchovy v díle německého filozofa druhé poloviny 19. století Friedricha Nietzscheho a jeho možné využití v sociální pedagogice. I když nebývá příliš uváděn v pedagogických publikacích, zabýval se hodně hodnotami a výchovou. Chtěl lidem ukázat, jaké velké možnosti, kterých si mnozí nejsou často vědomi, jsou v nich ukryty. Jako cíl Nietzsche přisoudil člověku neustálé sebepřekonávání a směřování k nadčlověku.

Nietzsche nutí čtenáře svými texty přemýšlet. Často mívá na jednu věc i více pohledů, proto každý jeho výklad je subjektivně ovlivněn.

Cílem mé diplomové práce je najít a analyzovat v Nietzscheho díle metody zabývající se výchovou a učením člověka a najít možnosti jejich využití pro současnou sociální pedagogiku.

1. Vliv prostředí na Nietzscheho tvorbu

Vychovávaný žije v jistém prostředí, které nepochybně zanechává jisté stopy v utváření jeho osobnosti.¹ Podle významného polského sociálního pedagoga Richarda Wroczynského je prostředí systémem podnětů, který spoluvytváří strukturu obklopující jedince a vyvolává psychické reakce.² „Prostředí na člověka působí určitými podněty, ovlivňuje jeho vývoj a on na tyto podněty reaguje, přizpůsobuje se a také prostředí svou prací aktivně mění.“³ Prostředí ovlivňuje člověka nezáměrně, na rozdíl od výchovy. To je i příčinou intenzivnějšího utváření některých lidí spíše prostředím než výchovou.⁴

Prostředí je systémem nezáměrných, spontánních vlivů, které mohou působit pozitivně i negativně. Sociální pedagog by měl tyto vlivy umět rozeznat.⁵

Na každého člověka nejvíc působí sociální prostředí, lidé, mezi kterými žije. Jednotlivec se stává člověkem jen díky lidské společnosti, která ho obklopuje a působí na něj sociálními podněty.⁶

Každý jednotlivec pochází z určité rodiny, která má mezi přirozenými výchovnými prostředky osobitý význam pro vývin a výchovu. Rodina vytváří prostředí, v němž se člověk formuje a které významně ovlivňuje jeho další život ve společnosti. Zejména první roky života mají zásadní význam pro osobnost dítěte.⁷ Hned od narození člověk vnímá vše, co se kolem něj odehrává. Tento vliv bývá silnější než vlivy pozdější, např. ve škole.⁸

1.1 Dětství a školy

Nietzscheho dílo bylo silně ovlivněno jeho životem. Četba Nietzscheho spisů nám vždy vnucuje autorovy veskrze osobní myšlenky, které jsou srozumitelné, právě jen přihlédneme-li k jeho momentální situaci. Proto je důležité znát okolnosti Nietzscheho života, neboť poskytují klíč k porozumění jeho učení i k jeho proměnám.⁹

¹ Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk – prostředí – výchova*. Str. 46.

² Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 67.

³ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 67.

⁴ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 70.

⁵ Hroncová, Hudecová, Matulayová in Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 72.

⁶ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 76.

⁷ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 76.

⁸ Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk – prostředí – výchova*. Str. 104.

⁹ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 8.

Friedrich Nietzsche pocházel ze silně věřící protestantské rodiny, která byla pyšná na tradice a předky, mezi kterými byl údajně i polský šlechtic. Vědomím určitého podílu modré krve se rodina vyvyšovala ve vlastních očích nad své provinční okolí¹⁰ a toto smýšlení se u Nietzscheho zachovalo celý život.¹¹ Navíc jej nikdy nemusely trápit obavy z finanční nouze, neboť rodina byla dobře finančně zabezpečena díky jednomu ze strýců, který získal v Anglii velké jmění a odkázal jej rodině.¹²

Friedrich Wilhelm Nietzsche se narodil 15. října roku 1844 v Röckenu u Lützenau. Jeho otec a oba dědové byli luteránští duchovní a celý život se zabýval filozofií. Byl tedy ovlivněn třemi tradicemi: národní, náboženskou a filozofickou. Jeho život spadá do období vlády – nejprve v Prusku a od roku 1866 i na území Německa – Viléma I. a Bismarcka.¹³ Jeho otec Carl Ludwig Nietzsche byl učitelem a vychovatelem. Později spravoval protestantskou faru v Röckenu. V roce 1843 se oženil dcerou faráře Franziskou Oehlerovou, se kterou měl celkem tři děti. Friedrich byl nejstarší. V roce 1846 se narodila jeho sestra Elisabetha, která se stala dědičkou Nietzscheho učení a jeho pozůstalosti.

Podstatnou a možná rozhodující událostí v Nietzscheho dětství byla smrt jeho otce, na kterého neustále vzpomínal a také si ho idealizoval. „*Můj otec zemřel v šestatřiceti letech: byl jemný, laskavý a morbidní, jako bytost určená, aby jen prošla tímto světem, spíše dobrotivá vzpomínka na život než život sám.*“¹⁴ „*Považuji za obrovskou výsadu, mít takového otce: Sedláci, kterým kázal, (...) říkali, že nějak tak snad musí vypadat anděl.*“¹⁵ Smrt otce s sebou přinesla ztrátu důvěrného okolí. Rodina se přestěhovala z venkova do Naumburku. Podstatnější byly psychické následky. Pomalé umírání otce, bezmoc zoufalé matky a ostatních příbuzných vyvolalo u pětiletého chlapce těžkou krizi, která možná způsobila i první „trhlinu“ v jeho dětské víře.¹⁶ O dva roky později zemřel nejmladší bratr Joseph. Když malého Friedrichova bratra pohřbívali, exhumovali otcovo tělo a mrtvého chlapce mu vložili do náruče a znovu pohřbili. Tato událost na pětiletého

¹⁰ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 13.

¹¹ Hollingdale v knize Nietzsche uvádí, že Nietzsche sám nevěřil v polský původ rodiny. Důkaz toho „spočívá v jeho posedlosti anti-germanismem; útočil také na jiné národy, ovšem tyto útoky jsou ničím v porovnání s jeho prudkými výpady proti Německu – tento stupeň nepřátelství je možný pouze skrze vnitřní ztotožnění. Kdyby se cítil být Polákem, pak by napadal (...) Poláky.“ (Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 27.)

¹² Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 10.

¹³ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 25.

¹⁴ Nietzsche, F. *Ecce homo aneb Jak se staneme, čím jsme*. In: *Ecce homo*. Str. 94.

¹⁵ Nietzsche, F. *Ecce homo aneb Jak se staneme, čím jsme*. In: *Ecce homo*. Str. 96.

¹⁶ Salaguarda, Jörg: Doslov. In: Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 341.

Friedricha hluboce psychicky zapůsobila a nikdy na ni nezapomněl.¹⁷ Od té doby začaly v rodině dominovat ženy, tedy babička, dvě tety, matka a sestra.

Nietzsche strávil první čtyři a půl roku svého života na luteránské faře. Jeho matka, s níž žil do svých čtrnácti, kdy odešel do internátní školy, byla silně nábožensky založená, což se ovšem u ženy, jejíž otec i manžel byli duchovními, dá předpokládat. Také další členové domácnosti, dvě tety, neprovdané sestry jeho zesnulého otce, a Nietzscheho vlastní sestra, byly silně věřící. Podle přání matky se měl stát knězem. Výchova malého Friedricha byla spartánská. Matka přidržovala děti k mravopoctnosti a šetrnosti, šetřilo se nejen na knihách, ale i na jídle. Od smrti otce byla také zapovězena medicína. Friedrichovu churavost léčila zábaly a studenou vodou. Tvrdost ve výchově byla tehdy uznávána, poslouchalo se na slovo i na pohled. Drobné prohřešky matka ihned trestala, nejhůře však Nietzsche trpěl matčiným výsměchem. „Zarathustra bude jednou mluvit o drezúře „bitím a chudými sousty“, která z člověka dělá loutku a která si ho podmaňuje strachem z ďábla. Takový člověk nemá co ztratit, ani život.“¹⁸ Nepřekvapuje tedy ani, že se v tomto prostředí zříká křesťanství už poměrně mlád; někteří komentátoři skutečně považují takový rodinný život za zcela postačující k tomu, aby Nietzsche později napsal Antikrista. Prozkoumáme-li však jeho život a myšlenky, ukáže se, že některé specificky luteránské pocity u něj přetrvávaly až do konce, zatímco jeho kritika samotné pojmové základny křesťanství byla v podstatě mnohem radikálnější, než aby mohla být vysvětlena jakoukoliv teorií o „revoltě“ proti nesnesitelnému rodinnému prostředí.¹⁹ Nietzsche po obecné škole nastoupil na gymnázium v Naumburku. Měl zde problém s pravidly a podřizováním, byl uzavřený a obtížně navazoval kamarádství s vrstevníky. Byl vážné přemýšlivé dítě, které se dobře vyznalo v Bibli a vyznačovalo se dojemnou zbožností.²⁰ Od roku 1858 Friedrich studoval střední školu v Pfortě a od roku 1864 klasickou filologii (studium jazyka, literatury a kultury Řecka a Říma) a teologii v Bonnu, kde se seznámil s profesorem Friedrichem Wilhelmem Ritschlem. Ten na něj měl dlouhou dobu velký vliv a prosazoval jej v univerzitních kruzích. Nietzsche s ním po dvou semestrech v roce 1865 odchází na univerzitu do Lipska. Klasická filologie se stala Nietzscheho

¹⁷ Horyna, B. *Filosofie skepse*. Str. 123.

¹⁸ Köhler, J. *Tajemný Zarathustra*. Str. 31 – 32.

¹⁹ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 44.

²⁰ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 17.

povoláním. Ještě za doby svých studií uveřejnil několik drobných filologických prací, na základě kterých získal roku 1869, tedy ve svých čtyřadvaceti letech, mimořádnou profesuru z klasické filologie na univerzitě v Basileji. Lipská univerzita mu udělila doktorát hned poté, též na základě jeho vydaných prací bez dalších zkoušek. O rok později (březen 1870) mu byla v Basileji udělena profesura řádná.

1.2 Z filologa se stal filozof

Ještě než Nietzsche dosáhl třicátého roku svého života, měl vybudovanou skvělou akademickou pozici. Byl váženým mladým vědcem, jehož názory nebyly brány na lehkou váhu, měl své žáky, kteří si jej vážili. Profesura klasické filologie spolu s výukou řečtiny na střední škole při univerzitě v Basileji byla jeho prvním a jediným zaměstnáním. Nebyl profesionálním filozofem, neměl kvalifikaci v oboru filozofie.²¹

Později se ptal sám sebe, proč si zvolil právě toto povolání. V nedokončené úvaze, nazvané *My filologové*, píše v úvodu: „*Člověk si vybírá povolání, když ještě není takového výběru schopen: nezná jiná povolání, nezná ani sebe.*“²² Třebaže zde nemá na mysli sám sebe, později začne uvažovat nad tím, že ani on sám nad svou volbou příliš nepřemítal.²³

Nietzscheho filozofické sklony naplno propukly, když se setkal s prací Schopenhauera. „*Patřím k těm Schopenhauerovým čtenářům, kteří hned po přečtení první stránky s určitostí vědí, že přečtou všechny a že budou naslouchat každému slovu, které kdy vyslovil.*“²⁴ „Schopenhauerovy spisy probudily v Nietzscheho génia a daly mu křídla.“²⁵

Nadchl ho Schopenhauerův jazykový styl ulehčující pochopení úvah, ve kterých Nietzsche viděl aktuální světový názor. Zároveň v nich poznával sám sebe. „*Rozuměl jsem mu, jako by psal pro mne.*“²⁶

S myšlenkou, že géniové jsou odlišné osoby, vytržené z reality a nemotorné v běžném životě, se mladý Nietzsche téměř ztotožňoval. Voluntaristické zaměření Schopenhauera ovlivnilo Nietzscheho budoucí smýšlení. Pro něj stejně jako pro

²¹ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 249.

²² Nietzsche, F. *My filologové*. Str. 62.

²³ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 249.

²⁴ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 155.

²⁵ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 33.

²⁶ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 158.

Schopenhauera je vědomí, rozum, intelekt pouhý povrch, pouhý služebník vůle.²⁷ Člověk se od ní může oprostit pouze dvěma způsoby, a to prostřednictvím umění či askeze. V osmdesátých letech si Nietzsche ve svých myšlenkách uvědomil, že je nutné nahradit Schopenhauerovu abstraktní vůli konkrétním principem. Zvolil vůli k moci, ve které vnímal plodivou a nevyčerpatelnou vůli k životu, princip života vůbec.²⁸ S tím souvisí i odklon od Schopenhauerova pesimismu. Nietzsche si sice byl vědom, že lidský život je plný útrap a hrůz, změnil ovšem přístup k němu. Proti Schopenhauerově askezi postavil veselost a radost, která čerpá z lidské síly a odvahy.

Nietzsche našel radost a rozkoš v moci pudů, kterým Schopenhauer unikal odříkáním.

Z dějin filozofie se dozvíte, že Nietzsche přišel po Schopenhauerovi. Toto tvrzení je pravdivé chronologicky a pouze do té míry, pokud Schopenhauer ovlivňoval Nietzscheho myšlenky. Vliv Schopenhauerovy metafyziky na Nietzscheho myšlení byl jistě o mnoho menší než vliv evolucionismu, a tak by bylo z filozofického hlediska rozumnější říci, že přišel po Darwinovi. Ovšem Darwinův specifický příspěvek k teorii evoluce jej ovlivnil pouze v negativním smyslu, Nietzsche popřel oprávněnost přirozeného výběru a boje o život.²⁹

Další z osobností, která měla na Nietzscheho v tomto období velký vliv, byl Richard Wagner. Nietzsche byl naprosto uchvácen Wagnerovými myšlenkami a hudbou. „*Uvážím-li vše, nepřestál bych své mládí bez Wagnerovy hudby.*“³⁰ Stal se blízkým přítelem Wagnerovy rodiny.

Svým vzorům věnoval své první dvě filozofické práce, *Zrození tragédie z ducha hudby* (1872) a *Nečasové úvahy* (1873 – 1876), v nichž se ze špičkového filologa proměnil ve filozofa, zvěstovatele nového světového názoru. V těchto dílech Nietzsche vkládal velké naděje do umění a obnovení řecké tragédie ztělesněné apollínsko – dionýskou syntézou.

Nietzscheho první velká práce *Zrození tragédie z ducha hudby* (1872) byla zčásti akademickou studií řeckého dramatu, ale také šlo o otevřený chvalozpěv na Wagnera. Toto dílo bylo filologickými univerzitními kruhy nemilosrdně a možná správně odmítnuto a pro novináře se Nietzsche stal Wagnerovým „literárním

²⁷ Störig, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Str. 385.

²⁸ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 161.

²⁹ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 52.

³⁰ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 108.

přísluhovačem“. Byla to první velká prohra. Nietzsche ztratil své studenty i reputaci filologa, a i když se studenti časem vrátili, nikdy si už nezískal svou pověst vědce zpět. Wagner byl knihou samozřejmě potěšen a prohlásil, že nikdy nečetl „nic krásnějšího“.³¹

Nietzsche ještě v roce 1872 pokračuje ve filologické práci a v roce 1873 vydává druhou část studie *Der Florentinische Traktat über Homer und Hesiod*, který zůstal poslední Nietzscheho filologickou prací.³²

1.3 V samotě a nemoci

Nietzsche byl samotář a nevyhledával společnost. Po většinu svého dospělého života žil sám a zpravidla mu to ani nevadilo. Neoženil se a své staromládenectví ospravedlnil známou poznámkou, učiněnou s poukazem na Sokrata, že ženatý filozof patří do komedie. Nietzsche by byl příliš špatným manželem a on si to uvědomoval. Jeho povaha byla naprosto neuzpůsobena k pozornosti vůči někomu jinému a ke změně preferencí, jež by vyžadovalo manželství. Ještě více k věci však bude, zvážíme-li delikátní povahu jeho nemoci. Je prakticky jisté, že se jako student nakazil v Lipsku syfilidou a že jeho pozdější opakované kolapsy a definitivní zhroucení byly jejím důsledkem. Léčení, jehož se mu dostalo, bylo v té době jediné, jež bylo poskytováno osobám s touto nevléčitelnou nemocí, v dnešním smyslu prakticky žádné. Je docela možné, že mu nikdo nikdy výslovně neřekl, jakou nemocí trpí, ale nebylo by správné si myslet, že si neuvědomoval, že se stal obětí syfilidy nebo že si to neuvědomovalo také jeho okolí. Jeho příznaky, migréna, nevolnost, přecitlivělost očí, celé dny trvající nemohoucnost, navíc opakování těchto příznaků v pravidelných intervalech a jejich odolávání vůči léčbě jsou zcela typické. A je samozřejmé, že každý muž cti, jenž by měl jen podezření, že trpí syfilidou, by nemohl vážně uvažovat o manželství.³³ Jeho zdraví mu výrazně podlomila i služba v armádě, do níž vstoupil v roce 1870 v době prusko-francouzské války jako zdravotník.³⁴

V roce 1879 se kvůli zhoršujícímu zdravotnímu stavu musel vzdát místa profesora v Basileji a byl penzionován. Většinou od té doby žil v podnájmech a hotelích,

³¹ Macintyre, B. *Ve službách germánského ducha*. Str. 105.

³² Kitzler, Petr. Nietzsche a klasická filologie. In: Nietzsche. F. *My filologové*. Str. 147.

³³ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 90 – 91.

³⁴ Horyna, B. *Filosofie skepse*. Str. 123.

hlavně v Sils-Maria, v Ober-Engadine a v Nizze.³⁵ V roce 1882 napsal knihu *Tak pravil Zarathustra*, kde předložil dvě ideje, které jej nejvíce proslavily, a to „Nadčlověk“ a „Věčný návrat“. Na sklonku života se stále více stranil světa a jeho nemoc se zhoršovala, ale jeho autorská plodnost byla ohromující. Do tohoto období spadají knihy *Mimo dobro a zlo* (1885), *Ke genealogii morálky* (1887), *Antikrist* (1888), *Vůle k moci* (vyšlo posmrtně v roce 1910). Jsou to zvláštní knihy, plné podivných básnických aforismů a ironických tvrzení, vyjádřených jazykem, který se nezdá být ani literárním, ani obrazným, ale tajemně kdesi mezi tím. Většina současníků jeho filozofii převážně ignorovala částečně kvůli těmto stylistickým excesům, a proto je jeho pozdější práce často hořká a ve výsledku dogmatická. Nietzsche však vždy věřil, že jeho den přijde.³⁶ Roku 1889 se Friedrich Nietzsche v Turíně duševně zhroutil poté, co byl svědkem týrání koně drožkářem. „Se slzami a s nářkem se vrhl koni kolem krku a zhroutil se.“³⁷ Svým přátelům zasílal dopisy zmateného obsahu a podepisoval se většinou jako Dionýsos nebo Ukřižovaný. Byl odvezen do Basileje do ústavu pro choromyslné. Basilejský ústav vystřídala psychiatrická léčebna v Jeně a nakonec byl svěřen do péče své matky v Naumburku. Po matčině smrti (1897) převzala péči sestra Elisabeth Försterová Nietzscheová ve Výmaru.³⁸ V období mezi zhroucením a smrtí se stal slavným a jeho knihy se začaly prodávat a číst. O tom se už bohužel nedozvěděl.³⁹ Vydávání spisů začala řídit jeho sestra. Utrpení „živé mrtvoly“ skončilo v srpnu roku 1900. Elisabeth, jediná dědička, nechala svého slavného bratra pohřbít nikoli ve švýcarském horském jezeře, jak si přál, nýbrž vedle otcova hrobu, ve víscu u Naumburku, kde před 56 lety započal svůj život.⁴⁰ Dr. Elisabeth Försterová je také z větší části autorkou falzifikovaného obrazu Nietzscheho. Stala se ředitelkou Nietzscheho archivu ve Výmaru a osobou, která tvořila nietzscheovskou legendu germánského nadčlověka, vůle k moci, antisemitismu a spojila Friedricha Nietzscheho s nacionálním socialismem.⁴¹

³⁵ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 61.

³⁶ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 12.

³⁷ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 171.

³⁸ Frenzel, I. *Friedrich Nietzsche*. Str. 171 – 172.

³⁹ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 62 – 63.

⁴⁰ Köhler, J. *Friedrich Nietzsche a Cosima Wagnerová*. Str. 17.

⁴¹ Horyna, B. *Filosofie skepse*. Str. 123.

1.4 Dílčí závěr

Nietzsche vyrůstal v neúplné rodině. Podle Zlatice Bakošové vzniká úmrtím jednoho z partnerů pro celou rodinu složitá situace po stránce emocionální, ekonomické i společenské. Děti ztrácí brzy dětství a stávají se dospělými. Přebírají roli rodiče, který zemřel.⁴² To se potvrdilo i v případě Nietzscheho dětství. Jeho prostředí bylo podnětně jednostranné, ovlivněné silnou křesťanskou vírou a převahou ženského prvku v rodině. I když rodina byla ekonomicky dobře zajištěna majetkem po svém strýci, Friedrichova výchova byla spartánská, matka vedla děti k šetrnosti a křesťanské mravopovědnosti. To ovlivnilo Nietzscheho pozdější postoj k církvi, ženám a prožívání života. Ve školním prostředí byl uzavřený, obtížně navazoval přátelství. Měl problémy s pravidly a podřizováním. Později na něj měl vliv filozof Schopenhauer a hudební skladatel Wagner.

⁴² Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Str. 115.

2. Základní pilíře Nietzscheho filozofie mající vztah k výchově

„Filozofie je pro sociální pedagogiku stejným obecným východiskem jako pro všechny vědní disciplíny. Poskytuje odpovědi na nejobecnější otázky vztahů člověka k přírodě, k druhým lidem, ke společnosti a k sobě samému.“⁴³ Friedrich Nietzsche se svou filozofií řadil k proudu voluntarismu. Podle koncepce tohoto filozofického směru je nejvyšším principem, podstatou bytí, základem vědomí i základní složkou poznání vůle. Není zastáncem myšlenky, že svět pohání vyšší světová vůle, kterou před ním nastínil Arthur Schopenhauer, ani žádný princip stojící nad lidmi, ať už jde o platonský svět idejí nebo o křesťanské království boží nebo nějaké jiné odvrácení pozornosti od pozemského světa. Svůj zájem soustředí na jednotlivce, na individuum a přirozenost. *„Také já mluvím „o návratu k přírodě“, ač vlastně to není cesta zpět, nýbrž cesta vzhůru – vzhůru do vznešené, volné, dokonce hrozné přírody a přirozenosti, cesta, která si zahrává s velkými úkoly, smí si zahrávat.“*⁴⁴

2.1 Apollinský a dionýský princip

Podnětem Nietzscheho filozofie bylo antické Řecko. Jeho zájem se soustředil zejména na předsokratovské filozofy. Řekové, o kterých se zde mluví, jsou myslitelé z počátku šestého století před Kristem, jako Thales, Herakleitos a Empedokles, ne pozdější antičtí filozofové jako Sokrates, Platon, Aristoteles. Nietzsche tyto předsokratiky obdivoval, protože je považoval za vznešené, svobodné, tvořivé a vášnivé. Pozdější Athéňané nedosahovali jejich kvalit, jelikož věřili v rozdílné věci, např. v absolutní morálku, nesmrtelnost duše, transcendentální reality a moc lidského rozumu. Jeho zájem nejvíce upoutal Herakleitos: *„S velkou uctivostí dávám stranou jméno Herakleitovo“*⁴⁵, který se stal vedle Schopenhauera druhým filozofickým vzorem a inspirací Nietzscheho. Inspirovala jej sama osobnost Herakleita, hrdého filozofa jdoucího vlastní cestou. Souhlasil s Herakleitem, že „stávající se“ vesmír se pořád nachází ve stavu

⁴³ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 54.

⁴⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 76.

⁴⁵ Nietzsche, F. *Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem*. In: *Ecce homo*. Str. 33.

neustálého chaotického pohybu a změn.⁴⁶ „(...) když temný Herakleitos srovnává tvůrčí pud, z něhož vzniká svět, s děckem, které si hraje s kameny a staví a opět bourá hromady písku.“⁴⁷ U obou je svět pojat jako nekonečný proces vznikání a zanikání, tvoření a ničení, jako moře, v němž se vše konečné tvoří, formuje a zaniká a v němž přetrvává jediná prasíla.⁴⁸ Na Řecích obdivoval především to, že život pojímali jako možnost k vzestupu, dokázali se přenést i přes strasti, které jim život přinášel, a přijmout je jako podnět ke svému zlepšení. Předkřesťanští Řekové byli silnými jednotlivci oplývající instinktem a vášní, byli spontánní a tvořiví. Řekové stvořili olympské bohy. Nebyli to asketičtí bohové povinnosti, ale bohové opájející se životem, v němž vše, ať dobré nebo zlé, je božské. Byli to bohové dvou principů – dionýského a apollinského. Jak v antickém umění, tak v antickém člověku se tyto dva principy neustále střetávaly. „(...) vývoj umění jest vázán na dvojici živlu apollinského a dionýského: asi tak, jako růst a rozmnožování lidstva, za neustálého zápasu a chvilkového jen smíru, závisí na duplicitě pohlaví.“⁴⁹ Apollinský princip je věčný, racionální a spořádaný, je to krása a umírněnost až naivnost, vytváří řád – logos. Dionýský princip je princip opačný, plný posedlosti, hýření a vratkosti, ničící logos, představující skutečné poznání opravdového světa. V dionýském chaosu viděl Nietzsche tvůrčí sílu. Jak tvrdí Nietzsche, charakteristické vlastnosti řecké tragédie byly dány tím, že oba prvky, vyrovnanost a hrůza, byly udržovány v rovnováze, přičemž Řekům první z nich umožňoval čelit druhému. Z protikladů vzniká velký člověk. Estetická, apollinská forma se pojí s duševním klidem, a tedy i s individualitou, s vědomím. Forma dionýská naopak vyvolává syrové a chaotické podněty přírody.⁵⁰ „Apollon nemohl žít bez Dionysa! Živel „titánský“ a „barbarský“ byl konec konců stejnou nezbytností jako živel apollinský!“⁵¹ Dokonalost řecké tragédie spočívala v tom, že se v ní prolínaly oba principy. V umění je dionýský princip principem hudby a apollinský principem ostatních umění. Hudba je nejdokonalejší umění, protože má schopnost bezprostředně a spontánně vypovídat o světě. Odstranění dionýského principu Euripidem vedlo k jejímu zániku. Princip dionýský byl nahrazen sokratovským principem rozumu.

⁴⁶ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 14.

⁴⁷ Nietzsche, F. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Str. 80.

⁴⁸ Storig, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Str. 383.

⁴⁹ Nietzsche, F. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Str. 12.

⁵⁰ Burrow, J. W. *Krise rozumu*. Str. 194.

⁵¹ Nietzsche, F. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Str. 20.

Sokrates, Platon a Euripides v oblasti divadla porušili rovnováhu mezi apollinským a dionýským. Nietzsche je považoval za Pseudořečky, příznaky úpadku. Jímí začala převaha apollinského principu na úkor dionýského, prosazuje se předpoklad, že život lze vtěsnat do racionalistických schémat.⁵²

2.2 Übermensch – Nadčlověk

Těžištěm Nietzscheho filozofie je tvořivá snaha člověka o překonávání sebe samého a o vytvoření vyššího typu člověka než jakým je dnes. Nietzsche přichází s novou teorií a odmítá ukončení vývoje člověka. „*Hlásám vám nadčlověka. Člověk je cosi, co má býti překonáno.*“⁵³

Vývoj člověka směřuje k takzvanému „nadčlověku“, který má nahradit mrtvého Boha. „*Chci lidi naučit smyslu jejich živobyť: a tím je nad-člověk.*“⁵⁴ Jde o nový druh bytosti, nadřazený charakter, který bude schopen odhodit břímě lidské tíhy. Nadčlověk bude mocný, silný a zdravý jedinec, který bude žít pozemský a živočišný život, osvobozený od omylu víry v nějaké transcendentální reality a od zákazů, morálky stáda.⁵⁵

Je ztělesněním dionýského živlu, má v sobě vášeň, tvořivou sílu a radost ze života.

Nadčlověk má směřovat k rozvoji člověka, má být ztělesněním všeho toho, co Nietzsche považuje u člověka za potřebné, v uvědomění si své vlastní jedinečnosti a naplnění všech žádostí, které podle své vlastní vůle má. Jakmile člověk tuto svoji vůli k moci uskuteční, přechází do vyšší formy sebe sama, stává se nadčlověkem. Člověk je jakési stadium mezi zvířetem a nadčlověkem. „*Člověk jest provaz natažený mezi zvířetem a nad-člověkem – provaz nad propastí. Nebezpečný přechod, nebezpečná chůze, nebezpečný pohled zpátky, nebezpečné zachvění, nebezpečná zastávka.*“⁵⁶ Tento stupeň je nutné překonat. Další fáze později spatřoval jako obecná stadia vývoje jednotlivce, který překoná svoji lidskou podstatu a stává se nadčlověkem, jak uvádí ve své knize Tak pravil Zarathustra.

⁵² Nicola, U. *Obrazové dějiny filozofie*. Str. 466.

⁵³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 4.

⁵⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 9.

⁵⁵ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 38.

⁵⁶ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 5.

V části O třech proměnách popisuje Zarathustra tři stupně duševního vývoje. První stadium nazvané stadium velblouda, se vyznačuje závislostí na autoritách a mistrech. „*Co je těžké? Tak se táže nosný duch, tak pokleká, podoben velbloudu, a chce, aby se mu hodně naložilo.*“⁵⁷ Člověk žije tím, co je mu naloženo, co musí. Slouží ideám, které si sám nestanovil. Tento velbloud, který je symbolem zbožného zvířete, protože má silná kolena, na sebe bere ty nejtěžší úkoly, slouží cizím ideám, nechává na sebe naložit těžký, cizí náklad. Podle Nietzscheho se duch stává nejprve duchem asketickým. On oceňuje toho, který hodně unese, hodně snese. Nietzsche uznává askezi, jestliže vede k sebekázni.

V druhém stadiu se duch stává lvem, musí najít sílu, aby jako lev rozlomil základní hodnotící tradice, především se musí oprostit od starého morálního vnímání světa. Člověk nesmí zůstat jenom u toho, že je mu něco naloženo, že něco musí. Lidský duch se chce osvobodit. Chce se odpoutat od autorit, podrobit je kritice, nechce si už od nich nechat přikazovat povinnosti. „*Svého posledního pána si tu vyhledá: chce se znesvářit s ním i se svým posledním bohem, o vítězství chce se rvát s velikým drakem.*“⁵⁸ Nechce být fascinován drakem, morálním zákonem. Žádná povinnost, žádné musíš, ale já chci, to je ten lev. Chce si stvořit něco vlastní silou. Svoboda, zápas, emancipace, to je ten lví prvek. Nesmí ale zůstat v rovině toho lva, toho popírajícího a jenom toho já chci. Ani lev ještě nesvede tvořit nové hodnoty. Jeho svoboda je stále negací a popřením, tento stav ducha odpovídá pasivnímu nihilismu.

V posledním, třetím stadiu je třeba, aby se člověk stal opět dítětem. Lev se musí stát dítětem, novou neviností, novým počátkem. „*Ale řekněte, bratři moji, co že dovede dítě, čeho nesvedl ani lev? Proč se má loupežný lev ještě dítětem stát? Neviností je dítě a zapomenutím, je novým početím.*“⁵⁹ Toto dítě musí dokázat zapomenout na staré a odvážit se tvořit nové. Člověk dobude svobodu, uskuteční sebe sama, uvědomí si svoji jedinečnost, tvoří si svůj vlastní svět, aby mohl sám vytvářet nové hodnoty.

Nietzsche je optimista. Pesimismus není na místě a důvodem pro něj nejsou ani překážky a těžkosti v životě člověka. Vždyť právě ony mohou být podnětem pro posílení jedince, který drží svůj život pevně v ruce. Člověk je aktivním tvůrcem

⁵⁷ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 13.

⁵⁸ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 13.

⁵⁹ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 14.

svého života. „Kdo říká, že život nestojí za nic, říká, já nestojím za nic.“⁶⁰ Přijmout nové pravdy musí lidé sami. My musíme nalézt to podstatné a pravé pro náš život.

Slabý a nezralý člověk usiluje o pohodlný život bez rizika, utrpení či námahy. Zaměřuje se na to, aby se od ostatních neodlišoval. Takový člověk má být překonán, stejně jako člověk kdysi vývojově překonal primáty. „Čím je opice člověku? Posměchem nebo bolestným studem. Stejně má i člověk býti nadčlověku: posměchem nebo bolestným studem.“⁶¹ Současný člověk má obětovat vše tomu, aby přichystal podmínky pro zrod nadčlověka.

Potenciálními nadlidmi se můžeme stát my všichni, pokud k tomu najdeme dostatek odvahy a vůle a dokážeme se zbavit strachu, předsudků a zvyklostí.

2.3 Kritika křesťanství

Vývoj evropské kultury byl z Nietzscheho hlediska ovlivněn nástupem křesťanské morálky. Nietzsche považoval křesťanskou víru za prázdnou lež a podvod, jakýsi „platonismus pro lid“. „V křesťanském světě představ se nevyskytuje nic, co by se skutečnosti i jen dotýkalo.“⁶² Tento svět, hmotný svět, reálný svět našeho života je podle křesťanství tedy jen jakýmsi odrazem tohoto světa věčných idejí, čímž je tento svět znevážen. „Choří to byli a odumírající, ti pohrdali tělem i zemí a vynalezli věci nebeské a spasné krůpěje krve: ale i tyto sladké a ponuré jedy brávali z těla a ze země!“⁶³

V náboženství, zejména v jeho křesťanské podobě, našel Nietzsche počátek otrocké morálky, která světu panuje už dvě tisíciletí. Člověk touží pouze po průměrnosti, stal se stádním tvorem. Podle Nietzscheho tkví nebezpečí křesťanství a náboženství jako takového ve formě náboženské vlády, kdy víra stojí vůči všemu ostatnímu. „Zapřísahám vás, bratři moji, zůstaňte věrni zemi a nevěřte těm, kdož vám mluví o nadpozemských nadějích!“⁶⁴ Křesťanství je souhrn všeho převrácení přirozených hodnot.

Silný člověk je pro křesťanství přirozený nepřítel, a tak se snaží jej zkrotit a učinit jej nemocným. „Křesťanství se dalo na stranu všeho slabého, nízkého,

⁶⁰ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 35.

⁶¹ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 9.

⁶² Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 39.

⁶³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 17.

⁶⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 4.

nezdařilého, udělalo ideál z odporu proti udržovacím instinktům silného člověka; zkazilo rozum i povahu duchově nejsilnějších tím, že učilo vidci v nejvyšších hodnotách duchovnosti hřích, klam, pokušení.“⁶⁵

Křesťanství pěstuje půdu pro všechno slabé, nízké a nezdařilé, tím že dalo do klatby všechny instinkty silného života. „*Co je škodlivější než jakákoliv neřest? Účinná soustrast se všemi nezdařilými a slabými – křesťanství.*“⁶⁶

Pokouší se je uchovat, udržet při životě vše, co se jen udržet dá, dokonce se o ně zásadně zasazuje jakožto náboženství trpících.

„Slabost má být překroucena v zásluhu a bezmoc, která neoplácí, v dobrotivost, podrobenost nenáviděným v poslušnost. Neúčinnost slabého, ba sama zbabělost, již je pln, nevyhnutelnost jeho čekání zde dostává dobré jméno, totiž trpělivost. Neschopnost pomsty se nazývá nechtěním pomsty, dokonce snad odpuštěním.“⁶⁷

Křesťanství dává naději všem, kdo životem strádají jako nemocí a snaží se prosadit, aby každé jiné vnímání života platilo za nepravdivé. Křesťanství je jednou z hlavních příčin bránících vývoji člověka. Do popředí vystupují instinkty těch nejnižších vrstev, které v něm hledají svou spásu. „*Náboženství uchovávalo příliš mnoho z toho, co mělo zaniknout.*“⁶⁸ Křesťanství je podezíravé ke každé lidské radosti. „*Zlomit silné jedince, nahlodat velké naděje, zpochybnit štěstí v kráse, ohnout vše samostatné, mužné, dobytelské, panovačné, všechny instinkty, jež jsou vlastní nejvyššímu a nejvydařenějšímu typu „člověk“, v nejistotu, v nouzi svědomí, v sebeničení, ba celou lásku k pozemskosti a k panování nad zemí převrátit vůči zemi a všemu pozemskému – to si dala církev za úkol.*“⁶⁹

Náboženství vládne nikoli jako výchovný a zušlechťující prostředek, nýbrž sebe sama chápe jako poslední účel, nikoli jako pouhý prostředek. Křesťanství vystupuje nepřátelsky vůči životu, odmítá přírodu a přirozenost a převrací všechny přirozené lidské instinkty v cosi protipřirozeného.⁷⁰ „*Křesťanské rozhodnutí shledat svět ošklivým a špatným učinilo svět ošklivým a špatným.*“⁷¹

Depresivní působení soustrasti snižuje energii a sílu člověka, brání mu v radosti ze života. Zásluhou křesťanství stále pokračuje pokles k pohodlnějšímu a lhostejnějšímu životu. „*Křesťanské jest nenávidět ducha, hrdost, odvahu,*

⁶⁵ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 45.

⁶⁶ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 2.

⁶⁷ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 34.

⁶⁸ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 63.

⁶⁹ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 64.

⁷⁰ Mokrejš, A. *Odvaha vidět. Friedrich Nietzsche: myslitel a filosof*. Str. 25.

⁷¹ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 127.

svobodu, svobodomyšlnost ducha; křesťanské jest nenávidět smysly, radosti smyslů, radost vůbec.“⁷²

Podle Nietzscheho je velkým problémem to, že křesťanům je lhostejné, zda je něco pravdivé. Za důležitější považují to, čemu věří, že je pravdivé. „*Víra znamená nechtít vědět, co je pravda.*“⁷³ S tím souvisí fakt, že věda pro křesťany měla znamenat až téměř tabu. „*Je-li však vůbec především třeba víry, musí být podkopána důvěra v rozum, v poznání, v bádání: cesta k pravdě se stala cestou zakázanou.*“⁷⁴

Podle Nietzscheho je křesťanská láska k bližnímu neplodná a bolestivá. Měla by být nahrazena úctou k bližnímu, měla by člověka ušetřit studu a zahanbení.

Křesťanství se svým zásadním odporem k životu udělalo z pohlavnosti něco nečistého.⁷⁵

Křesťanství bylo také zodpovědné za myšlenku hříchu.⁷⁶ „*Der Glaube an die Krankheit, als Krankheit. – Erst das Christentum hat den Teufel an die Wand der Welt gemalt; erst das Christentum hat die Sünde in die Welt gebracht.*“⁷⁷ „*Hřích, ještě jednou to říkám, tato forma lidského sebeprznění par excellence, je vynalezen, aby znemožnil vědu, kulturu, každé povýšení a povznesenost člověka; kněz panuje vynálezem hříchu.*“⁷⁸ Křesťanství se snaží v lidech vyvolat pocit viny, provinilosti a špatného svědomí, protože v nich usiluje vzbudit odpor a nenávisť vůči vlastní přirozenosti. Hlásá nepřátelství k přírodě a vůli. Vytýká zvláště církvi, že se nesnažila vášně zduchovnit, nýbrž zcela eliminovat. Tomu sloužila především církevní morálka, která kázala zničit náruživost a žádostivost. „*Církev potírá vašeň vyklešťováním v každém smyslu: její praktikou, její „léčbou“ je kastratismus. Netáže se nikdy: „Jak se chtějí produševní, zkrásní, zbožní?“ Kladla za všech dob důraz kázně na vyhlazení.*“⁷⁹

Pro Nietzscheho na křesťanské morálce nic mystického není. Je to ideologie jako každá jiná a zakládá se na sebezapření. Podporuje víru v potlačení instinktu a maří kreativní energii. Křesťanská je negace všeho přirozeného, snižování přirozenosti,

⁷² Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 44.

⁷³ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 125.

⁷⁴ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 47.

⁷⁵ Nietzsche, F. Soumrak model In: *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 84.

⁷⁶ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 226.

⁷⁷ Nietzsche, F. *Menschliches, Allzumenschliches 1 und 2*. Seite 587. „Víra v nemoc jako nemoc. - Teprve křesťanství namalovalo čerta na zeď světa; teprve křesťanství přivedlo na svět hřích.“ (vlastní překlad)

⁷⁸ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 49.

⁷⁹ Nietzsche, F. Soumrak model. In: *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 26.

protipřirozenost. Jako morální kód produkuje zabeďněné, statické a konformní společnosti, které tlumí lidský potenciál a úspěch.⁸⁰

„Tím jsem u konce a vynáším svůj ortel. Odsuzuji křesťanství, vznáším na křesťanskou církev nejstrašnější všech obžalob, jakou kdy který žalobce vzal do úst.“⁸¹

2.4 Rozum a věda

Podle Nietzscheho je rozum závislý na smyslech a na vůli. Myšlení každého člověka je individuální. Neexistuje objektivní pravda.

Nietzsche věřil, že osvícenská víra v rozum a pokrok nevyhnutelně produkuje politické systémy, které potlačují originalitu a lidský potenciál. Věda nemůže být nikdy zdrojem hodnot, podle kterých by lidské bytosti byly schopné žít. *„Věda se má k moudrosti jako ctnost ke svatosti: je chladná a suchá, bez lásky a neví nic o hlubokém pocitu nedostatečnosti a touhy.“⁸²* Víra v rozum a logiku, vědu a její zákony, pravdy a poznání postrádá základy. Nietzsche dokonce zpochybnil existenci vědomého subjektu, který by mohl myslet jazykem s pevnými významy. Jediná spolehlivá pravda je vůle k moci, *„jež je neúprosná a věčná“⁸³*.

Nietzsche trvá na tom, že věda nám nikdy nemůže poskytnout objektivní pravdy, protože ty neexistují. *„Postačí chápat vědu jako co možná nejvěrnější polidštění věci; popisující věci a jejich posloupnost, učíme se stále přesněji popisovat sebe sami.“⁸⁴*

Nietzsche napadl samotnou myšlenku, že přírodní svět je racionálně řízený a poslušný souboru zjistitelných přírodních zákonů. Jakýkoli průzkum vědy jako historického, kulturního a sociálního fenoménu brzy ukáže, že vědecké „pravdy“ se neustále mění. Vědecké zákony jsou nahodilé lidské výtvoř.⁸⁵ *„Avšak ona „zákonitost přírody“, o níž vy fyzikové tak hrdě mluvíte, (...) existuje jen díky vašemu výkladu a špatné filologii – není to žádný fakt, žádný „text“, spíš jen naivně humanitární přizpůsobování a překrucování smyslu.“⁸⁶*

⁸⁰ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 34.

⁸¹ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 62.

⁸² Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 196.

⁸³ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 42.

⁸⁴ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 117.

⁸⁵ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 26.

⁸⁶ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 27.

Naivní uctívání vědy samotné se pak zakrátko může stát sekulární náhražkou křesťanství. Ale věda je jen jedna omezená lidská metoda zkoumání přírodních fenoménů. Není schopna vytvořit koherentní soubor hodnot.⁸⁷

Nietzsche odmítal vládu věcí a věda mohla v jeho očích být pouze hranicí a koncem člověka, protože jako taková zajišťuje podřízenost ducha vůči předmětu.⁸⁸ „*Absolutní vědění vede k pesimismu: lékem proti němu je umění.*“⁸⁹

2.5 Vůle k moci

Podstatou člověka a tím, co pohání svět, je vůle k moci. Vše živé chce především projevit svou sílu. Život sám je vůlí k moci. Není na světě žádný jedinec, který by nechtěl moc. Vůle k moci je základem reality. „*Co je dobré? Všechno, co v Člověku zvyšuje cit moci, vůli k moci, moc samotnou.*“⁹⁰ Vůle k moci je ve všem živém. „*Kde jsem našel něco živoucího, našel jsem vůli k moci.*“⁹¹ Lidský život je nutné pochopit na základě vůle k moci. „*(...) ba i ve vůli sloužícího jsem našel vůli býtí pánem.*“⁹²

Vůle k moci nechce vymýtit vlastnosti, které morálka považuje za nežádoucí a snaží se je potlačit. Naopak, vůle k moci se je snaží pouze krotit tak, aby se jimi člověk nenechal ovládnout, neboť i negativní vlastnost může mít v určité chvíli pozitivní potenciál. Úplně vyhladit špatné vlastnosti je mnohem snazší, než se je snažit zvládnout, pozvednout, využít v kladném smyslu.

„*Vůle chce růst, rozpřahovat se kolem sebe, přitahovat k sobě, získávat převahu nikoli z nějaké morálnosti či amorálnosti, ale protože žije a život je vůlí k moci.*“⁹³

Úsilí uchovat sebe sama může být pro Nietzscheho projevem silné vůle k moci, ale jen ve stavu nouze, kdy je třeba čelit přesile jiných působících sil. Rozhodně však nelze vůli k sebeuchování a vůli k moci prostě ztotožnit. Nietzsche naopak podtrhuje, že vůle k moci je primárně vůlí k růstu, rozšíření, sebepřekročení. Růst vždy znamená, že se vystavujeme cizímu neznámému, že jsme připraveni k riziku, které se může stát i zánikem.⁹⁴ Jakákoliv bytost, která dobrovolně riskuje

⁸⁷ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 35.

⁸⁸ Bataille, G. *Svrchovanost*. Str. 218.

⁸⁹ Nietzsche, F. Fragmenty z pozůstalosti (léto 1872 až začátek roku 1873). In: *O pravdě a lži ve smyslu nikoliv morálním*. Str. 34.

⁹⁰ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 2.

⁹¹ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 73.

⁹² Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 73.

⁹³ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

⁹⁴ Kouba, P. *Nietzsche*. Str. 241.

z jakéhokoli důvodu život, popírá „vůli k životu“. V takové situaci dává bytost najevo cosi podstatnějšího – vůli k moci.⁹⁵ Vůle k popření života představuje princip rozkladu a úpadku.⁹⁶

Vůle je rozhodujícím znamením sebejistoty a síly. To znamená, že čím méně kdo dokáže poroučet, tím větší je jeho žádost po někom, kdo poroučí.⁹⁷

„Nikoli tělesná potřeba, nikoli žádostivost, ne, láska k moci je démonem lidí. Dejme jim všechno, zdraví, potravu, bydlení, zábavu, jsou a zůstanou nešťastní a nevrlí: neboť démon čeká a čeká a chce být uspokojen. Pokud jim však vezmeme vše a uspokojíme jeho, hned jsou šťastní, tak šťastní, jak mohou být jenom lidé a démoni.“⁹⁸

Šťastnými se staneme jen na základě uskutečňování svojí vůle a proto je uskutečňování svého štěstí poznáním vlastní vůle. „Co je štěstí? Cítit, že moc vzrůstá, že překonáváme překážku. Ne spokojenost, ale vůle k moci.“⁹⁹

„Prvotním účinkem štěstí je pocit moci. Ta se chce projevit, ať už proti nám samotným, nebo proti jiným lidem, proti pojmům či nějaké domnělé bytosti.“¹⁰⁰

V Nietzscheho filozofii vůle k moci představuje plodící sílu života, veškerý pudový základ, tedy vnitřní hybný princip dionýského světa. Zatímco progresivní dionýská vůle k moci se všemi svými důsledky instinktivně přitakává životu, křesťanská morálka život brzdí. Vůle k moci je také prvotním impulsem pro veškeré dějiny. „Vůle k moci je tento svět a nic mimo to! I vy samotní jste touto vůlí k moci a nic mimo to!“¹⁰¹

Omezování nejvlastnější vůle života, která vždy usiluje o moc, je nepřátelským principem. Kdo tuto vůli k moci redukuje, podkopává kořeny života a omezuje tím zároveň „vůli k plození“, pud k účelu, k vyššímu cíli. Aby se zachoval život, je potřeba uspokojovat vůli k moci. Touha po moci představuje u člověka jednu z nejzákladnějších tužeb.¹⁰²

⁹⁵ Gane, L. – Chanová, K. *Nietzsche*. Str. 84.

⁹⁶ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 163.

⁹⁷ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 192.

⁹⁸ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 152.

⁹⁹ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 2.

¹⁰⁰ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 174.

¹⁰¹ Nietzsche, F. *Duševní aristokratismus*. Str. 10.

¹⁰² Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 60.

2.6 Dílčí závěr

Výchova by neměla být zaměřena jednostranně, ale měla by rozvíjet stránku rozumovou, racionální, i stránku emocionální, tvořivou a hravou, tak, aby byly obě v rovnováze, stejně jako se vyvažují apollinský a dionýský princip.

Nietzsche byl velkým kritikem křesťanství, ale pro sociální pedagogiku je církev důležitým subjektem. Od doby Nietzscheho církev ztratila zejména v českých zemích veškerou politickou moc. Církev dnes vykonávají kromě úlohy duchovní a vzdělanostní i charitativní péči. Organizace jako Charita, Armáda spásy a další plní důležitou roli sociální pomoci, která výrazně doplňuje péči státu a obcí. Sociálně pedagogickou činností se zabývají například Salesiáni,¹⁰³ nezanedbatelnou roli hrají církev v penitenciární praxi při nápravě vězňů¹⁰⁴ a v mnoha dalších oblastech.

Negativní postoj zaujímal Nietzsche i k vědě. Současný rozvoj vědy se rozvinul dosud nevídaným tempem. Například jaderná fyzika přivedla na svět nukleární zbraně a atomové elektrárny vyvolávající strach a sociální napětí. Technika už nepomáhá člověku, nýbrž ho ohrožuje a vyvolává stres tím, že už jí nebude stačit.¹⁰⁵

¹⁰³ Salesiány založil kněz Don Bosko, který žil v Turíně před 150 lety a začal se věnovat dělnické mládeži. Jednalo se hlavně o chlapce, kteří byli ve svém volném čase bezprizorní. Postupem času jim začal pomáhat i ve studiu. Založil pro ně učňovské školy, internáty a podobně. Současní Salesiáni pokračují v této snaze a věnují se zvláště mladým lidem, aby jim pomáhali zařadit se do dospělého života.

ZIELINSKÁ, Dagmar. Salesiáni působí v Česku téměř 80 let [online]. Český rozhlas Brno. © 2012 Český rozhlas. Publikováno 31. července 2006 [citováno 15. 3. 2012]. Dostupné z <http://www.rozhlas.cz/brno/zpravodajstvi/_zprava/264329>.

¹⁰⁴ Jůzl, M. *Sociálně pedagogická role církve v penitenciární praxi*. Str. 7 – 138.

¹⁰⁵ Mühlpachr, P. a kol. *Sociální pedagogika II*. Str. 8.

3. Nietzscheho přehodnocení hodnot

Pro sociální pedagogiku jsou důležité kategorie dobra a spravedlnosti.¹⁰⁶ Výchovným cílem a obsahem výchovy je výchova k systému hodnot dané společností. „Kulturní dědictví i aktuální kultura se stává obsahem výchovného procesu v podobě předávaných poznatků, ale také norem, pravidel chování, hodnot morálních i uměleckých.“¹⁰⁷ Orientace na systém hodnot je přirozeným důsledkem toho, že výchova musí z určitých hodnot vycházet a k určitým hodnotám směřovat. Cíle výchovy jsou vymezeny hodnotami ovlivnitelnými výchovně vzdělávacím procesem.¹⁰⁸ Vychovávaný by měl získat určité lidské vlastnosti, názory, postoje, představy, dovednosti, city, návyky a chování.

3.1 Dobro a zlo

Veškeré lidské jednání vychází z hodnocení, buď vlastního, nebo přejatého, a ta přejatá jsou nejčastější. Přejímáme je ze strachu, to znamená, že považujeme za výhodnější se chovat, jako by to byla také naše hodnocení a zvykneme si na tuto přetvářku tak, že se nakonec stane naší přirozeností.¹⁰⁹

Podle Nietzscheho si lidé vytvořili ideální hodnoty, jako je pravda, spravedlnost, dobro, zlo a domnívají se, že přesně znají obsah těchto pojmů, že tedy na základě obecných měřítek se člověk může rozhodnout, co je pravdivé, spravedlivé, dobré a zlé. „Přijmout víru jen proto, že je mravem, to přece znamená: být nepoctivý, být zbabělý, být líný! Že by nepoctivost, zbabělost a lenost byly předpoklady mravnosti?“¹¹⁰ Nietzsche popíral tradiční hodnoty, ať už morální, společenské či kulturní, a tak hlásal, že je třeba přehodnotit všechny dosavadní lidské hodnoty. Proto je nejdříve nutno rozbořit hodnoty staré. To je ale pro člověka těžký úkol, protože k těmto, byť chybným, hodnotám je připoután dlouhou tradicí.

„Přehodnocení všech hodnot: to je má formule pro akt nejvyššího sebeuvědomění lidstva.“¹¹¹

Nietzsche říká, není tady předem dané nějaké dobro a zlo. Dobro a zlo je vždycky otázkou perspektivy. Nelze jednoznačně vymežit rozsah dobra a zla. Teprve když

¹⁰⁶ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 55.

¹⁰⁷ Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk - prostředí – výchova*. Str. 47.

¹⁰⁸ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 71.

¹⁰⁹ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 65.

¹¹⁰ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 63.

¹¹¹ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 149.

se člověk vymaní z představy, že je tady předem dané dobro a zlo, tak se stává bytostí svobodnou a tvořivou. „Dobro a zlo jsou předsudky boha.“¹¹² Nikdo dosud nezpochybňoval, že dobré má být hodnoceno výše než zlé. „Co kdyby v dobru bylo skryto určité nebezpečí, v němž by například současnost žila na úkor budoucnosti?“¹¹³ Znamená to ovšem, že dosavadní morální názory omezují lidstvo v jeho životě a vývoji. Jelikož je dobro v zásadě poslušností vůči mravu nebo uloženému zákonu, je pro Nietzscheho morální požadavek, aby byli všichni dobří, tj. mravně spořádaní, neklamným příznakem úpadku a ohrožení života.¹¹⁴ Principem morálního jednání je jednat v souladu s mravem či zákonem a takové jednání se pak nazývá dobrým. Dobro se stává určující kategorií při rozlišování mravného od nemravného. Do opozice proti dobru Nietzsche staví zlo, které ovšem vnímá pozitivním způsobem: „Být zlý znamená u Nietzscheho většinou být svévolný, nepředvídatelný, individuální, svobodný, mít zálibu v novém a nevyzkoušeném,¹¹⁵ „neboť chce dobývat, porážet staré hraniční kameny a staré předměty úcty; a pouze staré je dobré!“¹¹⁶

Podle Nietzscheho je „dobré“ nechat se vychovávat zlem. Zlo není v Nietzscheho perspektivě lidstvu škodlivé, naopak, zlo ani vášně nelze v životě postrádat. „Zkoumejte život těch nejlepších a nejplodnějších lidí i národů a ptejte se, zda strom, který má hrdě růst do výše, může postrádat nečas a bouři: zda vnější nepřítel a odpor, některé druhy nenávisti, žárlivosti, svéhlavosti, nedůvěry, tvrdosti, chtivosti a násilí nepatří k prospěšným podmínkám, bez nichž by velký růst i ve ctnosti byl sotva možný?“¹¹⁷

Bez nejsilnějších afektů nenávisti, rozhořčení, odporu, bez nepřátelství, žádostivosti, vzteku, panovačnosti a podobně si Nietzsche i při nejlepší vůli vůbec nedokáže představit výchovu člověka.¹¹⁸ „Vášně jsou rázem zlé a záluďné, jakmile se na ně díváme zle a záluďně.“¹¹⁹

K životu je zapotřebí existence rozdílných a nikoli shodných sil, které by se udržovaly v rovnováze.

¹¹² Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 156.

¹¹³ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 12.

¹¹⁴ Kouba, P. *Nietzsche*. Str. 84.

¹¹⁵ Kouba, P. *Nietzsche*. Str. 85.

¹¹⁶ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 37.

¹¹⁷ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 49.

¹¹⁸ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 121.

¹¹⁹ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 51.

Nejlepší by bylo, kdyby se člověk zřekl morálních kategorií dobra a zla. Důležité jsou protiklady.¹²⁰ „Člověk je plodný jen za cenu toho, že je bohatý na protiklady; zůstává mladý jen za předpokladu, že duše není v klidu, nebaží po míru.“¹²¹ Výchova má pak takto sloužit k posílení rozhodovacích schopností.

3.2 Morálka

Morálka je pilířem každého sociálního uspořádání, všude tam, kde je třeba regulovat chování jedinců. Odkud vlastně ta morálka vzniká? Pro Nietzscheho jsou všechny lidské hodnoty vždy jen reflexí nějakého mocenského sporu, výsledkem toho, když chce jedna skupina vnutit své vlastní hodnoty jiným. „Morálkou lze lidstvo nejlépe vodit za nos!“¹²² a morálka je tedy pouze dalším nástrojem, jak vychovávat stádo.

„Jestliže po celou dobu existence lidstva existovala i lidská stáda (rodové svazy, obce, kmeny, národy, státy, církve) a vždy bylo velmi mnoho poslouchajících v poměru k malému počtu poroučejících, tedy vzhledem k tomu, že mezi lidmi byla dosud nejlépe a nejdéle cvičena a pěstována poslušnost, můžeme právem předpokládat, že v průměru vzato je dnes každému jedinci vrozena potřeba poslouchat, která v podobě jakéhosi formálního svědomí nařizuje.“¹²³

Člověku jsou už od narození vštěpovány určité hodnoty, které jsou výsledkem dlouhodobého procesu vývoje společnosti. To, co obci vyhovuje, je zároveň nejvyšším měřítkem hodnoty u jednotlivců a tyto hodnoty si často získávají status univerzální platnosti. Morálka se tím stala moralizováním. Ačkoliv nám taková kritéria napomáhají orientovat se v každodenním životě, stává se nebezpečným uznat je právě za univerzálně platná. „Kdekoli se setkáme s morálkou, nacházíme hodnocení a odstupňování lidských pudů a činů. Tato hodnocení a odstupňování vyjadřují vždy potřeby obce a stáda: to, co jim vyhovuje na prvním místě a na druhém a na třetím, to je také nejvyšším měřítkem hodnoty u všech jednotlivců. Morálka vede jednotlivce k tomu, aby byl funkcí stáda a jen jako funkci si přikládal hodnotu.“¹²⁴

¹²⁰ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 124.

¹²¹ Nietzsche, F. *Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem*. In: *Ecce homo*. Str. 39.

¹²² Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 44.

¹²³ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 92.

¹²⁴ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 115.

Mravnost je pouhá poslušnost vůči jakýmkoli mravům. „*To a to máš bezpodmínečně udělat, toho a toho bezpodmínečně zanechat, zkrátka „máš“.*“¹²⁵ Mravy jsou chápány jako tradiční způsob jednání a hodnocení, tedy jako určitý lidský zvyk. „*Co je tradice? Vyšší autorita, kterou člověk neposlouchá proto, že přikazuje něco nám prospěšného, nýbrž proto, že přikazuje.*“¹²⁶ Ničím neovlivněný člověk je zcela svobodný. Je tedy z tohoto hlediska nemravný, protože chce být na všem nezávislý. „*Mravnost vždy svojí podstatou požadovala, aby člověk dbal předpisů, aniž by myslel na sebe jako na individuum, jako na samostatnou bytost.*“¹²⁷

Kdo je tedy dobrý a mravný? Patrně člověk, který plní všeobecně uznávaná pravidla. Tedy ten, kdo povědomí o mravním životě vztahuje na veškeré osobní konání. Nietzsche označuje za nejmrvnějšího toho, kdo mravu nejvíce obětuje. „*Jedinec nechť se obětuje – tak si to žádá mravnost mravů.*“¹²⁸

Zažité jednání v podobě obecné morálky a hodnocení vždy vyjadřují potřeby obce – stáda. Veškerá morálka, která se nyní hlásá, je morálkou protipřirozenou, poněvadž se obrací proti lidským instinktům. Postavit se proti instinktu zabraňuje jedinci jeho svědomí a výčitky s ním spojené. „*A také strach z osamocení. Čeho se tu vlastně obáváme? Osamocení! Jakožto argumentu, který přemůže i nejlepší argumenty pro nějakou osobu či věc! Tak z nás promlouvá instinkt stáda.*“¹²⁹

3.3 Dva typy morálky, otrocká a panská

Nietzsche odlišuje dvě morálky, stádní neboli otrockou a panskou neboli vznešenou. Nietzsche ale netvrdí, že každá morálka musí být „panská“ či „otrocká“, ani že každý člověk je buďto otrok nebo pán. Naopak, jakmile představí tyto pojmy, už zdůrazňuje, že všechny „vyšší a smíšenější kultury“ jsou směsicí těchto dvou. „*Existuje panská morálka a otrocká morálka; hned k tomu však dodávám, že se ve všech vyšších a smíšenějších kulturách vyskytují i pokusy o zprostředkování mezi oběma morálkami, ještě častěji pak jejich propletení a vzájemná nepochopení, ba občas jejich tvrdá sousedství – dokonce v témže*

¹²⁵ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 92.

¹²⁶ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 15.

¹²⁷ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 15.

¹²⁸ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 16.

¹²⁹ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 70.

člověku, uvnitř jedné duše.“¹³⁰ „Otrocká“ a „panská“ morálka jsou typy, tj. třídami „mravních příkazů“ a nikoliv popisem stávajícího morálního kodexu.¹³¹ Pro morálku pána platí, že se jedná o morálku, kde jsou hodnoty, jakými jsou moc, síla, hrdost, tendence vládnout, ale také tvrdost a přísnost i k sobě samému. Panská morálka opovrhne „zbabělci, bázlivci, malichernému, tomu, kdo myslí na úzký prospěch; právě tak nedůvěřivci s jeho nesvobodným pohledem, tomu, kdo se ponižuje, psovskému druhu člověka, který se nechá týrat, žebravému lichotníkovi, a především lháři!“¹³² Vznešený člověk v sobě ctí mocného a také toho, kdo má moc sám nad sebou, kdo umí mluvit i mlčet, kdo vůči sobě s rozkoší uplatňuje přísnost a tvrdost a prokazuje všemu přísnému a tvrdému úctu. Jednání v rámci panské morálky znamená, že se člověk rozhoduje sám podle sebe, určuje hodnoty, nemá zapotřebí nechat si je schvalovat, soudí „co je škodlivé mně, to je škodlivé o sobě“,“¹³³ chápe sebe jako to, co vůbec teprve propůjčuje věcem čest, je tím, kdo hodnoty tvoří. Panská morálka je oslavou sebe sama.

V opozici k panské morálce stojí morálka stádní, jediná dnes povolená. „Dnes se stádní člověk v Evropě tváří, jako by byl jedině povoleným lidským druhem, a velebí své vlastnosti, díky nimž je krotký, snesitelný a prospěšný stádu, jako nejvlastnější lidské ctnosti: tedy smysl pro pospolitost, dobromyslnost, ohledy, píli, uměřenost, skromnost, shovívavost, soucit.“¹³⁴

Otrocká morálka plyne podle něj z neschopnosti a bezmoci určitého typu lidí stát se silnými a mocnými. Nietzsche se ptá: „Pokud moralizují lidé znásilnění, utlačení, trpící, nesvobodní, nejistí si sebou, znavení: co bude ekvivalentem jejich morálních hodnot?“¹³⁵ V morálce otroka jsou obsaženy hodnoty, jakými jsou slabost, poníženost, pokora, soucit a „vzvedají a do plného světla stavějí vlastnosti, které slouží k tomu, aby trpícím usnadňovaly život: zde je ctěn soucit, laskavá pomocná ruka, vřelé srdce, trpělivost, píle, pokora, přívětivost, neboť to jsou zde nejprospěšnější vlastnosti a téměř jediné prostředky, jak vydržet tíži bytí.“¹³⁶ V případě morálky otroka se jedná o takové hodnoty, které člověka

¹³⁰ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

¹³¹ Hollingdale, R. J. *Nietzsche*. Str. 178.

¹³² Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

¹³³ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

¹³⁴ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 93.

¹³⁵ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

¹³⁶ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

směřují k tomu, aby byl život pro něho samého snesitelný. „*Otrocká morálka je bytostně morálkou užitečnosti.*“¹³⁷

Pro otrockou morálku je typická závislost na vnějších příčinách, odvozenost a pasivita. „*Otrocká morálka potřebuje ke svému vzniku pokaždé nejprve nějaký svět naproti a vně sebe, potřebuje, řečeno fyziologicky, vnější podněty, aby vůbec mohla jednat, její akce je od základu reakcí.*“¹³⁸

Výsledkem morálky stáda je člověk slabý, pokorný, krotký, soucitný. Samy o sobě to nejsou vlastnosti špatné, pokud ovšem nejsou cíleně pěstovány jen za účelem udržení pořádku ve společnosti. Potom je dle Nietzscheho každý vymykající se člověk považován za možnou hrozbu. „*Již vysoká nezávislá duchovnost, vůle k osamělému postavení, velký rozum, jsou vnímány jako nebezpečí; vše, co pozvedá jednotlivce nad stádo a bližnímu působí strach, se od nynějška nazývá zlým; morální pověsti a úcty se dostává slušnému, skromnému, přizpůsobivému, ztotožňujícímu smýšlení, uměřenosti tužeb.*“¹³⁹

Stádní morálka nabízí jeden pohled na svět, jenž prezentuje jako jediný správný. Její pravidla a normy mají všeobecnou platnost.

3.4 Původ morálky

Panskou morálku vytvořili aristokraté, kteří své hodnoty sami určují, jsou sami jejich příčinou. „*Vznešená morálka vyrůstá z triumfujícího přitakání sobě samému.*“¹⁴⁰

Aristokratický hodnotový systém se ve starém Římě stává terčem útoku ze strany židovských kněží, kteří zahájili v dějinách otrockou vzpouru morálky.

Na jedné straně stojí římská aristokracie, představující sílu, důraz na svobodu a nezávislost, radost ze života, odvahu, bojovnost, a na druhé straně židovští kněží, kteří se nemohou v konfliktu s aristokraty spolehnout na podobné vlastnosti. „*Kněží jsou, jak známo, nepřátelé mimořádně zlí, a proč? Protože jsou mimořádně bezmocní.*“¹⁴¹ Protože jsou Židé slabí a bezmocní, mohou zvítězit jen díky převaze duchovní. Metodou jejich boje není otevřený konflikt, ale duchovní msta, spočívající v tom, že převrátili morálku.

¹³⁷ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 164.

¹³⁸ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 25.

¹³⁹ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 92.

¹⁴⁰ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 25.

¹⁴¹ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 22.

„Převrácení morálky, které provádějí Židé, přesouvá negativitu do premis. Jsi: jsem opak toho, co jsi ty, tedy jsem dobrý.“¹⁴² Vlastnosti dosud považované za kladné, jako aktivita, agresivita a odvaha, se stávají vlastnostmi zlých lidí, dobré je odvozeno jako jejich negace. Etický protiklad dobrý – špatný je nahrazen morálním protikladem zlého a dobrého. Podařilo se jim tak spojit pojmy „bohatý“, „bezbožný“, „zlý“, „násilnický“ a „smyslný“ a slovu „svět“ dát negativní hodnotu.¹⁴³ Nahradili nejvyšší hodnoty vznešených, které nyní slouží k sociální diskriminaci a k tabuizaci. Vše, co pozvedá jednotlivce nad stádo, je od té doby špatné.

„Pouze ubozí jsou dobří, pouze chudí, bezmocní, nízcí jsou dobří, pouze trpící, strádající, nemocní, oškliví jsou zároveň jediní zbožní, jediní blažení v bohu, jedině pro ně je tu blaženství, naproti tomu vy, vy vznešení a mocní, vy jste na věky věků zlí, krutí, hříšní, nenasytí, bezbožní, vy také budete navěky nešťastní, prokletí a zatracení!“¹⁴⁴

Tento okamžik lze považovat za jakousi vzpouru „otroků“ v morálce. *„Smiřme se s fakty: zvítězil lid, nebo „otroci“, nebo „chátka“, nebo „stádo“, či jak už to nazvete. Páni byli odstraněni a zvítězila morálka prostého muže.“¹⁴⁵ Otroci vstoupili do boje s pány slabí a jako slabí z něj také odešli. A přesto vítězně. Msta otroků byla úspěšná díky symbolické převaze, kterou vybojovali jejich kněží. Vzpoura otroků v morálce nesplňuje parametry tvořivého jednání, je pouhou negací, převrácením dosavadních hodnot, nikoli suverénním prosazením hodnot nových. Zbabělost slabého, jeho neschopnost provést protiútok, vystupuje jako trpělivost a schopnost odpuštění.¹⁴⁶*

Dnešní člověk se stal stádním tvorem, který touží pouze po průměrnosti. Neumí vzdorovat okolnostem a není schopen využít je ve svůj prospěch. Být silnější je přirozenou lidskou touhou. Pokud někdo tuto touhu být silnější má, ale je neschopným se jím stát, tak vzniká resentment, čili určitá závist, a tento pocit méněcennosti si člověk kompenzuje znevažováním silných, svobodných a mocných. Pak prohlásí tu bezmoc, chudobu za ctnost, hodnoty jako síla, bohatství, moc označí za špinavé, nesprávné, nemorální. Nenávist slabých vůči silným

¹⁴² Deleuze, G. *Nietzsche a filosofie*. Str. 213.

¹⁴³ Störig, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Str. 384.

¹⁴⁴ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 23.

¹⁴⁵ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 24.

¹⁴⁶ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 34.

vyústila v převrácení hodnot. Tím člověk obrátil hodnoty nenapravitelným způsobem v opak jejich přirozených hodnot.

Silné a zdravé instinkty, které se pod vládou otrocké morálky nemohou projevit navenek, musí hledat nové, skryté uvolnění. Obracejí se tedy do nitra, do špatného svědomí.¹⁴⁷

3.5 Špatné svědomí

Nietzsche považuje špatné svědomí za těžkou nemoc. Špatné svědomí tedy vzniklo násilným spoutáním člověka, původně majícího zvířecí instinkty, sociálním rámcem jeho společenství, když se všechny instinkty, které se nevybíjí směrem ven, obracejí dovnitř. Tím teprve přirůstá člověku to, čemu se později začne říkat „duše“.¹⁴⁸ Vznik lidské duše a jejího svědomí bylo následováno vytvořením všech duševních poruch. S ní však začala největší a nejzlověstnější nemoc, z níž se lidstvo dodnes nezotavilo, ochorení člověka sebou samým, člověkem, v důsledku násilného odtržení od zvířecí minulosti, skoku a pádu doslova do nových situací a podmínek bytí, vyhlášení války starým instinktům, z nichž do té doby pramenila jeho síla, radost a strašlivost.¹⁴⁹

Původ špatného svědomí vidí již v dávných dobách, kdy panuje přesvědčení, že rod existuje zcela a jedině díky obětem a činům předků. Tyto činy a oběti se musejí splácet a tím se uznává dluh vůči svým předkům. Splácet se musí oběti, svátky, stavěním kapliček, projevy úcty a především poslušností. Vzniká strach z praotce a jeho moci, vědomí dluhu vůči němu.

Strach, který lidé ke svým mytickým předchůdcům cítili, se nezmenšoval s rostoucí mocí rodu, právě naopak. Čím úspěšnější a mocnější byla společnost v přítomnosti, tím silnější narůstal její pocit dluhu vůči minulosti. Strach nejmocnějších rodů z jejich praotce nakonec narostl do takových rozměrů, že praotec byl transformován v boha. „*Možná se právě zde nalézá i sám původ bohů; mají tedy původ ve strachu.*“¹⁵⁰

Pro překonání tradiční morálky je podle Nietzscheho důležité, abychom nové hodnoty a jednání s nimi spojené zbavili špatného svědomí. Dosavadní hodnocení

¹⁴⁷ Störig, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Str. 385.

¹⁴⁸ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 64.

¹⁴⁹ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 65.

¹⁵⁰ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 69.

působilo tak, že některému jednání jsme přisuzovali vyšší hodnotu, než ve skutečnosti má. „*To je mimořádně významný výsledek! Jakmile se člověk už nepovažuje za zlého, přestává zlým být.*“¹⁵¹ „*Špatné svědomí je nemoc, o tom není pochyb, avšak nemoc podobná těhotenství.*“¹⁵² Může se z toho něco narodit.

3.6 Soucit

Nietzsche byl velkým kritikem soucitu. „*Slabí a nezdařilí mají zahynout: první věta naší lásky k člověku. A má se jim k tomu ještě pomáhat.*“¹⁵³ Soucit jako projev falešné humanity napadal proto, že se za tímto podle něj ukrývalo něco, co ničí lidského ducha, tedy schopnost dívat se na věci s jistým nadhledem. Soucit udržuje to, co dozrálo k úpadku, a je nepřirozený, protože nevede k silnějšímu životu, trpící je naopak ještě utvrzován ve své slabosti. „*(...) brání se ve prospěch vydědenců a odsouzcenců života, dává i životu ponurý a pochybný vzhled množstvím nezdařilostí všeho druhu, které v něm udržuje.*“¹⁵⁴ I vznešený člověk pomáhá nešťastnému, avšak nikdy nebo téměř nikdy ze soucitu, nýbrž spíše z přetlaku, jež produkuje nadbytek moci.

Existuje také soucit, který spočívá v tom, že člověk, který je slabý, či není statečný, vyžaduje, aby byla respektována tato jeho slabost, či zbabělost. Toto se mnohdy uskutečňuje takovým způsobem, aby se vyvolal stud u lidí, kteří jsou na tom lépe. Mnohdy se jedná o změnu systému hodnot, které jsou převrácené. Slabost je projevem lidskosti a naopak statečnost je projevem nelidskosti. Proti tomuto soucitu Nietzsche brojil a zde také nacházel, jak on tvrdil, jed pro lidstvo. Podle Nietzscheho je možné v tomto případě tvrdit, že je zde soucit nespravedlivý.¹⁵⁵ V současné době bychom podobný jev mohli nalézt v oblasti týkající se pozitivní diskriminace. Jedná se o snahu zvýhodnit určité domněle znevýhodněné skupiny obyvatelstva na úkor těch, které jsou zdánlivě neznevýhodněny. Výsledkem je nespravedlnost.

„*Děti, které pláčou a křičí, aby si soucit vymohly, a vyčkávají proto okamžiku, kdy si jejich stavu může někdo všimnout: stýkejme se s nemocnými a duševně deprimovanými a ptejme se, zda jejich mnohohlavné nářky a steny a vystavování*

¹⁵¹ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 100.

¹⁵² Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 68.

¹⁵³ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 2.

¹⁵⁴ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 7.

¹⁵⁵ Vergely, B. *Nietzsche aneb vášeň pro život*. Str. 42.

neštěstí na odiv nemá v podstatě za cíl přítomné zranit.“¹⁵⁶ Zde ten, ke kterému je soustředěn soucit, může soucitu zneužít jako zbraň namířenou proti pomáhajícímu. Příkladem může být různé citové vydírání.

*„Soucit, který jim pak někdo projeví, je pro slabé a trpící útěchou, neboť díky němu poznají, že přece jen, přes veškerou slabost, alespoň jednu moc ještě mají: moc zraňovat. Nešťastníkovi se dostává čehosi jako rozkoše z pocitu nadřazenosti, jež si při prokázaném soucitu uvědomí: jeho ješitnost se pozvedne, je stále ještě natolik důležitý, aby přivodil světu bolest.“*¹⁵⁷

Soucit a pomoc jsou zahanbením nejen pro toho, kdo pomáhá, ale především pro toho, komu je pomoheno. Jedinec by měl být vždy natolik silný, aby byl schopen pomoci si sám. *„Věru, nemám rád milosrdných, těch blahoslavených ve svém soucitu: přílišně se jim nedostává studu. Musím-li býti soucitný, ať mi tak alespoň neříkají; a jsem-li soucitný, tedy raději zpovzdálí!“*¹⁵⁸

Bolest je nutnou součástí růstu. Co mě nezahubí, činí mě silnější. Proto jeho obrovský útok proti soucitu. Říká, že pokud rozumíme utrpení jako nemoci, potom soucit se výrazně podílí na uzavírání možnosti uzdravení.

3.7 Nové hodnoty

Nietzsche rozbíjí staré hodnoty, které demaskuje jako hodnoty falešné, ale vzápětí vytyčuje hodnoty a ideály nové,¹⁵⁹ hledá cestu k nové, pravé kultuře, která nejdříve vystupuje v představě znovuzrození tragické kultury a vede až k obrazu nového, dokonalého člověka.¹⁶⁰

Podle Nietzscheho nalezení nových hodnot neznamená opuštění a zavržení hodnot tradičních. Jedná se spíše o výzvu k jejich přehodnocení prostřednictvím vlastního rozumu. *„(...) život sám nás nutí stanovit si nějaké hodnoty, život se naším prostřednictvím sám hodnotí, když si stanovíme hodnoty.“*¹⁶¹ Je to snaha vidět svět jinak, než jak je nám předkládáno, o snahu nevnímat život ani životní hodnoty jako předem určené a jednoznačně definovatelné, ale uchopit je nově prostřednictvím sebe sama.

¹⁵⁶ Nietzsche, F. *Lidské, příliš lidské*. Str. 50.

¹⁵⁷ Nietzsche, F. *Lidské, příliš lidské*. Str. 50.

¹⁵⁸ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 54.

¹⁵⁹ Störig, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Str. 384.

¹⁶⁰ Horyny, B. *Filozofie skepse*. Str. 121.

¹⁶¹ Nietzsche, F. *Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem*. In: *Ecce homo*. Str. 40.

Obecným nebezpečím, které hrozí výjimečným lidem, je život ve společnosti založené na průměrnosti.¹⁶² Silný člověk však neustále touží po tvoření, zdokonalování, neděsí se změny či odpovědnosti za svůj rozvoj a vzestup. „*Jsmo plodni jen za cenu, že oplýváme protiklady; zůstaneme mladými jen za předpokladu, že si duše nehoví, že netouží po klidu. Nic nám není cizější než ona žádoucnost zašlých časů (...); nic nebudí méně naši závist než morální kráva a tučné štěstí dobrého svědomí.*“¹⁶³ Stejně tak svoboda člověka nesouvisí s pocity štěstí či blahobytu. Svobodnými se staneme, když nabudeme vůle k vlastní odpovědnosti a odhodláme se za ni bojovat. „*Boj vychovává ke svobodě. Neboť co je svoboda? Že máme vůli ke vlastní zodpovědnosti. Že udržujeme distanci, jež nás dělí. Že staneme se lhostejnějšími k útrapě, tvrdosti, strádání, ba i k životu. Že jsme odhodláni obětovati své věci lidi, sebe nevyjímajíc. Svoboda znamená, že mužské, bojovné a vítězné pudy vládnou nad jinými pudy, například nad pudy „štěstí“.*“¹⁶⁴

Ve své kritice morálky Nietzsche poukazoval na skutečnost, že nynější morálka směřuje k dekadenci. „*(...) že všechny hodnoty, v nichž lidstvo nyní shrnuje, co je hodné všech přání, jsou hodnoty dekadentní.*“¹⁶⁵ Za ctnosti jsou vydávány takové pojmy jako pokora, poníženost, soucit apod. Podle Nietzscheho jsou lidé ustrašení a líní být sami sebou. Všichni dobře vědí, že jsou na světě jen jednou, ale místo toho, aby projevíli svou osobnost, tak se ze strachu před sousedem schovávají za konvenci. Jsou líní překonávat obtíže, které by jim způsobila otevřenost.

Nechce-li člověk splynout s davem, stačí zbavit se pohodlnosti vůči sobě a poslechnout svědomí, které na něj volá: „*Bud' sebou samým!*“¹⁶⁶ Z tohoto důvodu se Nietzsche pokusil o ideu nové morálky, u které se snažil o její dosavadní přehodnocení. „*Kéž by přišel víchr, jenž by sklátil se stromu všechno to shnilé a červivé!*“¹⁶⁷ Pod pojmem přehodnocení se myslí, že termíny jako moc a slabost, dobro a zlo, musí být utříděny jinak, nežli tomu bylo v předchozích dobách. Dobrem má být nazvána moc, vůle k moci a ne slabost, naopak zlem má být nazvána bezmoc.

¹⁶² Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 163.

¹⁶³ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 27.

¹⁶⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 69.

¹⁶⁵ Nietzsche, F. *Antikrist*. Kap. 6.

¹⁶⁶ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 151.

¹⁶⁷ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 45.

Hnacím motorem silných jedinců není altruismus, ale egoismus. „*Nedostává se nejlepšího, začne-li se nedostávat sobectví.*“¹⁶⁸ Jedinec musí bojovat sám za sebe, za své potřeby. Přírozeným instinktem je volit pro sebe to nejlepší, opačný instinkt je symptomem úpadku, dekadence. „*Sobectví je takové ceny, jaké fyziologické ceny je ten, jenž je má: může býti velice cenné, může býti ničemné a opovržení hodné. Každý jednatel může býti pojímán dle toho, představuje-li vzestupnou nebo sestupnou linii života.*“¹⁶⁹

Člověk má žít život takový, aby si ho v jakémkoliv okamžiku přál zopakovat.

„*Tento život, jak jej teď žiješ a jaks jej žil, budeš muset žít ještě jednou a ještě nespočetněkrát; a nebude v něm nic nového, nýbrž musí se Ti vracet každá bolest a každá rozkoš a každý nápad a každý vzdech a vše, co bylo v tvém životě nevýslovně malé i velké, a všechno ve stejném pořadí a sledu.*“¹⁷⁰

3.8 Dílčí závěr

K morálce a hodnotám zaujímá dnešní sociální pedagogika jiný postoj než Friedrich Nietzsche. On vidí v morálce pokrytectví, morálka se stala moralizováním a obrátila se proti životu a přírodě. Nietzsche neuznává Kantův kategorický imperativ. Nic není dobré pro všechny, každý život je jedinečný.

V pohledu na soucit a solidaritu se názory sociální pedagogiky od názorů Nietzscheho také značně liší. Jedním z cílů výchovy sociální pedagogiky je výchova k altruistickému jednání, filantropickému cítění, spolupráci a vzájemné pomoci, především k pomoci slabším.¹⁷¹ Ne egoismus, ale solidárnost, schopnost porozumění a pochopení druhého v jeho potřebách a problémech se musí stát zásadním cílem výchovného snažení z pohledu sociální pedagogiky.¹⁷²

Sociální pedagogika se řadí mezi tzv. pomáhající profese. V čem spočívá tato pomoc? Významná slovenská sociální pedagožka Zlatica Bakošová uvádí, že pomoc potřebuje během života aspoň jednou každý člověk. Podle ní je pomoc např. podpora ze strany blízkého, dobré slovo, čin, materiální pomoc. Tuto pomoc potřebují malé děti, opuštěné, týrané děti, bezdomovci, závislí na drogách a alkoholu, nezaměstnaní, lidé, kteří ztratili smysl života, lidé postižení živelnou

¹⁶⁸ Nietzsche, F. Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem. In: *Ecce homo*. Str. 70.

¹⁶⁹ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 63.

¹⁷⁰ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 198.

¹⁷¹ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 49.

¹⁷² Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk – prostředí – výchova*. Str. 52.

pohromou, staří lidé, zkrátka pomoc potřebuje jednotlivec i skupina, mladí i staří.¹⁷³

¹⁷³ Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Str. 56.

4. Nietzscheho cesty k lepšímu člověku

Výsledek výchovy je závislý na více faktorech: na tom, kdo je vychováván, na jeho genotypu, na osobnosti vychovatele, na prostředí, ve kterém vychováváný žije, ale také na výchovných metodách, které představují určité specifické postupy, jež se uplatňují v souvislosti s výchovou. Nietzscheho metody výchovy, jako je askeze, působení trestu, vliv hudby a umění na výchovu, kultivace těla a zdravý životní styl, význam nepřátel, soutěživosti, bolesti, pudů a vášní, byly velmi netradiční.

4.1 Asketismus

Nietzsche měl dvojí pohled na asketismus. Na jedné straně protestoval proti asketismu. Způsob žití morálky je v dnešní době obrácením se zády k životu. Toto obrácení se zády spočívá v askezi. Celý náš život, tak jak jej žijeme, je askeze, a to proto, že žití dnes znamená, že se člověk připravuje na život. Tento způsob života však Nietzsche neměl na mysli, brojil proti té askezi, která se stala součástí naší evropské kultury, kdy se život nežije již pro život, ale je přípravou na smrt. Život je mnohdy považován za zlořečený, což zdůvodňuje, že člověk, který praktikuje askezi, tak v podstatě ze sebe činí živou mrtvolu, která obviňuje druhé za to, že žije. Proti tomuto způsobu žití a askezi se Nietzsche bouřil. Mnohé podoby askeze tak byly Nietzschem nacházeny v různých oblastech, jakými bylo náboženství, právo, ale i morálka.¹⁷⁴

Pramenem asketismu je podle něj Sokrates a Židé, jejich pokračovatelem je zejména protestantismus. V případě křesťanských kněžích se odříkání radosti ze života stalo dokonce jejich vírou. Nietzsche ho vnímá jako nepřirozený způsob života, který pramení z potlačeného instinktu, z potlačené vůle k moci. Tu přetváří v soustrast s trpícím člověkem, v „panství nad trpícími“. *„Asketického kněze je třeba považovat za předurčeného spasitele, pastýře a advokáta nemocného stáda: teprve tak porozumíme jeho nesmírnému historickému poslání. Jeho říší je panství nad trpícími.“*¹⁷⁵ Kněz využívá své moci prostřednictvím kázání, jimiž chce vyvolat v duších trpících „výbuch afektů“, z něhož pak člověka vyléčí. *„Trpím: někdo tím tedy musí být vinen – tak uvažuje každá nemocná ovce. Ale její pastýř,*

¹⁷⁴ Vergely, B. *Nietzsche aneb vášně pro život*. Str. 40.

¹⁷⁵ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 103.

*asketický kněz, ji poučí: „Máš pravdu, ovečko! Někdo tím vinen být musí: avšak tento někdo jsi ty sama, jedině ty sama jsi tím vinna, jedině ty jsi sama sebou vinna!“*¹⁷⁶ Kněze nezajímá příčina lidského utrpení, poskytnutím útěchy „léčí“ jen jeho projevy. V souhrnu tedy vítězství morálky otroků, slabých a nešťastných, zničilo přirozený způsob života i přirozené hodnoty. Ty byly následně nahrazeny hodnotami asketickými.

V pozdější době se slovo asketismus stává u Nietzscheho výrazem pro sebeovládání. Je-li přijata svobodně, askeze je něco velmi dobrého a užitečného, je to něco, co člověk potřebuje; potřebuje sebevýchovu, potřebuje pevnost. V kombinaci asketismu a přeměny touhy po moci vzniká počátek vůle k moci, jako princip, který nám může pomoci vysvětlit lidské jednání.

*„Asketismus a puritánství jsou takřka nepostradatelnými výchovnými a zušlechťujícími prostředky, chce-li některá rasa vystoupit nad svůj původ z chátrý a propracovávat-li se k budoucímu panování.“*¹⁷⁷

Člověk by se měl celý život učit sebekázní a sebekontrolo. V sebevýchově pokročí, jen pokud se bude cvičit v sebeovládání.

4.2 Trest

Nietzsche rozebírá i pojem trestu. *„Zvláštní věc, náš trest! Neočišťuje zločince, není žádným odpykáním: naopak, špiní ještě víc než zločin sám.“*¹⁷⁸ Trest cvičí paměť vůle. Je nástrojem kultivace člověka, během které se z nevypočitatelného jedince stane člověk vypočitatelným a pravidelným.¹⁷⁹ Člověk, který se zavázal k určitému jednání, je dlužníkem. Pokud svůj závazek nedodrží, provinil se porušením slibu. Jeho dluh pak musí být vyrovnán jiným způsobem, tento člověk musí být potrestán. Účelem trestu nebyla původně náprava viníka, ale libý pocit trestajícího. Ve své knize Genealogie morálky poukazuje na to, že trestající se tak mohli chvíli podílet na panské morálce a odměnou či odškodněním jim byl pocit libosti. Jako příklad uvádí zvyky ve starověkém Egyptě, kde údajně dlužník ani po smrti nedošel klidu před věřitelem. Věřitel mohl dlužníkovu tělo mučit a tupit a dokonce i uříznout část těla, která podle jeho názoru odpovídala výši dluhu.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 105.

¹⁷⁷ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 64.

¹⁷⁸ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 144.

¹⁷⁹ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 42.

¹⁸⁰ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 47.

Věřitel cítí tím větší uspokojení, čím nižší je jeho společenské postavení. Zakouší požitek vyššího postavení. Prostřednictvím „potrestání“ mrtvého dlužníka se věřitel podílí na „panském právu“, pociťuje uspokojení a povznesení z toho, že může nějakou bytost ponižovat a mrzačit jako něco, co je „pod ním“. V případě, kdy výkon trestu přešel na vrchnost, tedy na nějaký úřad, tak aspoň může sledovat, jak je ona bytost ponižována a mrzačena. Vyrovnání dluhu tedy spočívá v nároku a právu na krutost.¹⁸¹

Vůle, schopnost dostát svým závazkům je záležitostí pozdní, bylo potřeba ji v člověku vypěstovat, protože svobodný člověk není mravný, protože chce být ve všem závislý jen na sobě.¹⁸²

Morální kódy jsou nejprve vnuceny a navenek posléze upevňovány krutými tresty a disciplínou.

„Aby něco v paměti zůstalo, musíme to tam vpálit: jenom to, co nepřestává bolet, v paměti zůstane“, to je hlavní poučka té nejstarší (bohužel i nejdelší) pozemské psychologie.“¹⁸³

Trest slouží k vytvoření paměti, paměť má uchovat vědomí povinnosti jednat v budoucnu určitým způsobem, jejím úkolem je učinit do té doby afektivního člověka vypočitatelným. Trvalý strach z odvetného opatření je pro každého jedince obrovským stimulem ve výcviku paměti, což pak vede k přijetí osobního smyslu pro zodpovědnost.¹⁸⁴

Nietzsche pochybuje o účinku trestu jako výzvy k obrácení lidského směřování lepší cestou. *„Celkovým výsledkem, jehož lze tedy trestem dosáhnout, je u člověka stejně jako u zvířete zvýšení strachu, zbystrnění chytrosti, zvládnutí touhy: tím trest člověka krotí, ale nečiní ho „lepší“.“¹⁸⁵*

Nietzsche nesouhlasí s tím, že hodnota trestu spočívá v tom, že vyvolá ve viníkovi pocit viny. *„V potrestání se hledá nejvlastnější instrumentum oné duševní reakce, již se říká „špatné svědomí“, „výčitky svědomí“.“¹⁸⁶*

Obvykle způsobuje pravý opak: zoceluje, zostřuje pozornost a zvětšuje pachatelovo odcizení vůči ostatním. Byl by omyl vidět původ špatného svědomí

¹⁸¹ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 48.

¹⁸² Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 15.

¹⁸³ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 44.

¹⁸⁴ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 33.

¹⁸⁵ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 64.

¹⁸⁶ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 65.

v trestání. „„Špatné svědomí“, tato nejzáhadnější a nejzajímavější rostlina naší pozemské vegetace nevyrostla na této půdě.“¹⁸⁷

4.3 Vliv hudby a umění na výchovu

V životě Friedricha Nietzscheho hrála důležitou roli hudba, kterou považuje za významný výchovný element. Sám už v mládí nabyt určitě zkušenosti ve hře na klavír. Jeho přátelé a známí tuto virtuozitu později velmi chválili a obdivovali.¹⁸⁸ Jako téměř ve všech oblastech se ani v hudbě od počátku nespokojil pouze s pasivním přijímáním, nýbrž sám experimentoval a komponoval. Za zdařilé se dají považovat Nietzscheho snahy o zhudebnění vlastních i cizích básní. Pomocí rytmu se měly lidské záležitosti vrýt bohům hlouběji do mysli, neboť člověk si všiml, že verš si zapamatuje lépe než řeč nevázanou. Rovněž se domníval, že rytmické zvuky bude slyšet na větší vzdálenost; rytmizovaná modlitba se zdála snáze pronikat k božskému sluchu.

Hudba je schopná člověka hluboce ovlivnit, a to nejen slovy v hudbě znějícími, ale i melodiemi navozujícími různé nálady.

„Rytmus je donucování; plodí nepřekonatelnou chuť podvolit se, připojit svůj hlas; nejen krok nohou, také sama duše se poddává taktu.“¹⁸⁹ „U pythagorejců ji najdeme jako filosofické učení a výchovnou metodu: ale dávno předtím, než se vůbec objevili filosofové, přiznávali lidé hudbě sílu uvolňovat afekty, očišťovat duši, mírnit ferocia animi – a to právě pomocí hudebního rytmu.“¹⁹⁰

Umělecká zkušenost hraje v lidském životě důležitou úlohu, protože zakládá sebedůvěru i kladný postoj k životu, spjaté s pocitem síly a životní intenzity a bohatství.¹⁹¹

„Jak málo třeba ku štěstí! Zvuky dud. Bez hudby život byl by omylem. Němec představuje si i Boha, jak pěje písni.“¹⁹²

I když umění nepatří mezi činnosti prováděné v rámci běžného každodenního života, je spíše určeno pro chvíle odpočinku a klidu, nabízí příležitosti k zahledění i k zamyšlení, přináší útěchu a potěšení, povzbuzuje a rozvíjí životní síly,

¹⁸⁷ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 63.

¹⁸⁸ Salaguarda, Jörg: Doslov. In: Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 342.

¹⁸⁹ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 90.

¹⁹⁰ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 90.

¹⁹¹ Mokrejš, A. *Odvaha vidět: Friedrich Nietzsche: myslitel a filosof*. Str. 144 – 145.

¹⁹² Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 13.

přítakává životu a prezentuje ho jako cosi zajímavého a žádoucího, jako nevyčerpatelný zdroj radosti a slasti, a tak slouží jako jeden ze stimulů života.¹⁹³

4.4 Kultivace tělesnosti

Kultivace se týká i tělesnosti. Nietzsche často zmiňuje řecký pohled na tělo a jeho zušlechťování. Tím opouští dosavadní soustředění klasické pedagogiky na mysl a intelekt. Předpokladem výchovy je péče o tělo.¹⁹⁴

*„Ještě v své pošetilosti a v svém povrhování, vy povrhovatelé tělem, sloužíte své prapodstatě. Pravím vám: vaše prapodstata sama chce zemřít a odvrací se od života.“*¹⁹⁵ Výchova se musí zabývat rozvojem celého člověka a Nietzsche odmítá ty, kteří opovrhují tělem a vyznávají pouze ducha.

*„Přiveďte, jako přivádím já, zbloudilou tu ctnost nazpět k zemi – ano, nazpět k tělu a životu: aby dala zemi její smysl, lidský její smysl!“*¹⁹⁶

Tělesnost patří člověku stejně jako duševno, člověk musí uskutečnit svou vůli stejně tělesně jako duchovně, jinak by nemohl dostat plnému štěstí.

Zatímco klasičtí pedagogové vyzdvihovali člověka především jako bytost duchovní, Nietzsche naopak provokativně zdůrazňuje jeho pozemské zakotvení, mluví o věrnosti zemi. *„Zapřísahám vás, bratři moji, zůstaňte věrni zemi a nevěřte těm, kdož vám mluví o nadpozemských nadějích!“*¹⁹⁷ To se u Nietzscheho konkrétně projevuje tím, že oblasti jako tělo, člověk, život zkoumá nejen filozoficky, ale též se zřetelem fyziologickým. Právě tělesnost poukazuje nejen na pedagogiku vůle, ale s ní též na vášně, afekty.¹⁹⁸ *„Zle myslet znamená činit zlým. Vášně jsou rázem zlé a záhudné, jakmile se na ně díváme zle a záhudně.“*¹⁹⁹

Nietzsche odmítal všechny druhy výchovy, které mají negativní vztah k vášním.

Nietzsche kladně hodnotí utrpení, afekty a instinkty, význam zla a agónu. To vše staví jako korelativ tradiční pedagogiky, která pěstovala zejména rozumářství.²⁰⁰

V souvislosti s péčí o fyzickou stránku člověka je pro Nietzscheho důležitá zdravá výživa a zdravý životní styl. *„Tyto malé věci – strava, místo, klima, zotavení, celá*

¹⁹³ Mokrejš, A. *Odvaha vidět: Friedrich Nietzsche: myslitel a filosof*. Str. 145.

¹⁹⁴ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 83.

¹⁹⁵ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 19.

¹⁹⁶ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 48.

¹⁹⁷ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 4.

¹⁹⁸ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 101.

¹⁹⁹ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 51.

²⁰⁰ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 73.

kasuistika sobectví – jsou nad pomyslení závažnější nežli vše, co bylo dosud považováno za důležité.“²⁰¹

Nietzsche byl odpůrcem alkoholu, radil, aby se zejména „duchovnější“ povahy alkoholu vyhýbaly. K pití upřednostňoval vodu, především pramenitou. V jídle by měl člověk znát velikost svého žaludku a raději sníst naráz více, protože „*velký oběd se snadněji stráví než oběd příliš malý.*“²⁰² Nietzsche také odmítal dlouhé a vleklé hodování u stolu.

S výživou souvisí dle Nietzscheho také místo a klima, kde člověk žije. Podle něj klimatické vlivy na fyzickou stránku člověka mohou jít tak daleko, že omyl při volbě místa a klimatu, ve kterém jedinec žije, jej může nejen odcizit od jeho úkolu, ale dokonce jej o něj zcela připravit, tj. nikdy k němu ani nedospěje.²⁰³

Neméně důležitou stránkou života je způsob odpočinku. Každý by si měl najít svůj osobní způsob zotavení. „*Po dobách práce a plodnosti následuje čas zotavení.*“²⁰⁴

4.5 Nepřátelé a soutěživost

Nietzsche tvrdí, že hluboká a vášnivá nenávist k nepřítelům člověka posílí, tudíž by měl dbát o své nepřátele a vážit si jich, neboť zničíme-li je, zabráníme tak zároveň svému vlastnímu růstu. „*Bud'te mi hrdi na svého nepřítele: pak úspěchy vašeho nepřítele jsou též úspěchy vaše.*“²⁰⁵ Přemáhání jedné síly druhou a vzájemné násilí jsou však nakonec světovým principem filozofie zušlechťování života.²⁰⁶ Čím silnější a kvalitnější nepřátele máme, tím lepší. To nám dává možnost, že jednáme a usuzujeme naopak, než jak jsme usuzovali a jednali dříve. To, že nás nepřítel posiluje, neznamená, že bychom mu měli prokazovat službu v podobě konání dobra, ba naopak. „*Máte-li však nepřítele, nesplácejte mu zlého dobrým; neboť by ho to zahanbilo.*“²⁰⁷

Život potřebuje překážky a výzvy, aby se na nich posilňoval a vypracovával. Konflikt, ať už vnější či vnitřní, je předpokladem pro růst. Silný a vznešený člověk je jedinec, který rád přemáhá, ale také je rád přemožen, neboť porážka je

²⁰¹ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 112.

²⁰² Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 103.

²⁰³ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 104.

²⁰⁴ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 105.

²⁰⁵ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 28.

²⁰⁶ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 60.

²⁰⁷ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 55.

důkazem o silném nepříteli a zároveň výzvou a příslibem růstu. Je dobré mít velké nepřátele, velký nepřítel je vždy výzva.

Utrpení a porážky jsou věcí výbornou, Nietzscheho známá věta byla: „*Co mne nezahubí, činí mne silnějším.*“²⁰⁸ Je tedy třeba přijmout tu bolest, porážky, utrpení bez resentimentu, soucitu, fňukání, ospravedlňování, vždycky je to šance. „*Nejdelším ze všech věků, kdy se jednotlivec musel sám bránit vůči násilí a musel z tohoto důvodu také sám být násilníkem. Tehdy procházel muž bohatou školou tělesných muk a odříkání a spatřoval i v jisté krutosti vůči sobě, v dobrovolně cvičném snášení bolesti prostředek, který je nutný pro jeho zachování; tehdy člověk vychovával své okolí ke snášení bolesti, rád bolest působil a také přihlížel tomu, jak se nejstrašlivější věci tohoto druhu dějí druhým, aniž by měl jiný pocit než cit své vlastní jistoty.*“²⁰⁹

Lidský život je boj. Nietzsche se o tomto zmiňuje v souvislosti s uměleckou ctižádostí a k tomu tvrdí, že „*řeční umělci, například tragédi, básnili, aby zvítězili: veškeré jejich umění není myslitelné bez soupeření: hésiodovská dobrá eris, ctižádnost, dávala jejich géniu křídla. (...) Domáhat se pocty tu znamená dosáhnout nadřazenosti a přát si, aby to veřejnost uznala.*“²¹⁰

Už pro starověké Řeky spočívalo vzdělání právě v rozvinutí nadání při zápasu. Princip soutěže zánikem antiky z výchovy zmizel. Válku a soupeřivé rozmlísky s odlišně smýšlejícími považuje za elementární podmínky pro vznik vynikající osobnosti.

4.6 Pudů a vášně

Nietzsche je zastáncem pudového jednání. Jen tak může být člověk skutečně šťastný. Chybou, které se lidé dopouštějí, je potlačování svých pudů a vášní. Pranýřování přirozených pudů nedává jedinci žádnou šanci si je podmanit, musí je potlačit. „*Člověk příliš dlouho shlížel na své přirozené sklony „zlým pohledem“, takže se v něm nakonec spojily se „špatným svědomím“.*“²¹¹ Opravdová síla totiž netkví v eliminaci pohnutek, ale v tom, že je člověk dokáže ovládat, obrátit ve svůj prospěch a učinit z nich své přednosti a ctnosti. „*Všechny vášně mají dobu,*

²⁰⁸ Nietzsche, F. Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem. In: *Ecce homo*. Str. 24.

²⁰⁹ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 68.

²¹⁰ Nietzsche, F. *Lidské, příliš lidské*. Str. 116.

²¹¹ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 74.

*kdy jsou jen osudné, kdy tíhou hlouposti stahují svou oběť, a dobu pozdější, mnohem pozdější, kdy se snoubí s duchem, „produševňují se“.*²¹²

*„Kdysi měl jsi vášně a zval jsi je zlými. Ale teď již nemáš nežli své ctnosti: ty vyrostly z tvých bolestných vášní. Svůj nejvyšší cíl jsi těmto vášním na srdce kladl: tu se staly tvými ctnostmi, tvými vášněmi radostnými.“*²¹³

Zatímco vášně jsou obecně hodnoceny převážně negativně, Nietzsche k nim má veskrze pozitivní vztah. *„Mám na mysli chorobnou přecitlivělost a zmoralizovanost, jež způsobila, že se zvířecí druh „člověk“ nakonec naučil stydět za všechny své pudy.“*²¹⁴ Víra člověka v sebe samého jej posiluje.

Radost není čímsi vedlejším. *„Udělat radost druhému předčí všechny ostatní radosti, proč? Jelikož tím člověk udělá najednou radost padesáti vlastním pudům.“*²¹⁵ Nicméně velmi významným faktorem je bolest, ba dokonce i zlo. Radost ze zla znamená rozkoš z nového, odvážného, nevyzkoušeného.

Podle Nietzscheho je dobré nechat se vychovávat zlem. Zlo není v Nietzscheho perspektivě lidstvu škodlivé, naopak: zlo ani vášně nelze v životě postrádat. Bez nejsilnějších afektů nenávisti, rozhořčení, odporu, bez nepřátelství, žádostivosti, vzteku, panovačnosti a podobně²²⁴ si Nietzsche i při nejlepší vůli vůbec nedokáže představit výchovu člověka.²¹⁶ Nejvyššího typu svobodných lidí bylo by hledat tam, kde se neustále překonává největší odpor: pět kroků od tyranie, na samém prahu hrozícího zotročení. *„Je nezbytno, abychom měli potřebi býti silnými; jinak nebudeme silnými nikdy.“*²¹⁷ Stejně je tomu i s hrou a konkurenční soutěží: slavení a hravost nesmí být záležitostí pouhé zábavy.

Velikost člověka Nietzsche měří tím, jak dalece je pánem vlastních vášní, v tomto smyslu pánem své duše, která je společenstvím pudů a afektů. Kdo je schopen sebeovládání, ten nepodléhá slepému náporu afektů; drží je na uzdě a jsou mu k službám. V opozici vůči tradiční morálce zastává Nietzsche ovládnutí vášní a nikoli jejich oslabení a vyhlazení. Špatné vášně nesmí být vykořeněny, ale musí z nich být vypěstovány vášně dobré. *„Můžeme se svými pudy zacházet jako zahradníci s výhonky a vypěstovat je.“*²¹⁸ Cílem mělo být překonání vášní, ne jejich oslabení a zničení. Je potřeba vzít je do služby. K čemu může být užitečné

²¹² Nietzsche, F. Tak pravil Friedrich Nietzsche. In: *Soumrak model*. Str. 26.

²¹³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 20.

²¹⁴ Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 50.

²¹⁵ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 186.

²¹⁶ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 121.

²¹⁷ Nietzsche F. *Soumrak model*. Str. 69.

²¹⁸ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 236.

dlouho je tyranizovat? „*Nein, wenn es Schwäche und Vernichtung derselben bedeuten soll. Sondern in Dienst nehmen: wozu gehören mag, sie lange zu tyrannisieren (nicht erst als Einzelne, sondern als Gemeinde, Rasse u. s. w.). Endlich giebt man ihnen eine vertrauensvolle Freiheit wieder: sie lieben uns wie gute Diener und gehen freiwillig dorthin, wo unser Bestes hin will.*“²¹⁹ Vůle je silná potud, pokud je s to poskytnout svobodu vášním. Nietzsche se tedy stále přimlouvá za vědomé, odpovědné ovládnání instinktů.²²⁰

V souvislosti s vášněmi kritizuje Nietzsche tabuizaci sexuality. To ovšem neznamená, že by Nietzsche prosazoval naprostou sexuální svobodu. Tvrdil naopak, že např. soulož má škodlivý vliv na produktivní intelektuální činnost, a proto by bylo lepší se jí z tohoto důvodu zříci.²²¹ „*Každý umělec ví, jak škodlivě ve stavech velkého duchovního vzepětí a příprav působí soulož.*“²²²

4.7 Dílčí závěr

Pro Nietzscheho je důležité, aby se člověk dokázal ovládat a byl pevný ve svých rozhodnutích. Pro pěstování těchto vlastností je velmi dobrým prostředkem askeze. Ta ale musí být přijata dobrovolně.

K tradiční výchově trestem se staví záporně. Trest obvykle způsobí pravý opak, než trestající zamýšlel. Trestaný se více zocelí a odcizí se trestajícímu.

Hudba je důležitým výchovným prvkem, protože je schopna člověka hluboce ovlivnit.

Kromě duševní stránky člověka je důležité věnovat péči také rozvoji jeho fyzického těla.

I pro sociální pedagogiku je důležitý zdravý životní styl. „Jde o schopnosti organizování svého režimu (dne, týdne), o maximální věnování se pohybovým aktivitám jako kompenzace převaze duševního vypětí a sezení (v práci, ve škole, doma před televizí atd.) o racionální výživu, o ochranu vlastního zdraví.“²²³

Pro lidský rozvoj je užitečná i rivalita a soutěž. Stejně tak je důležité se naučit ovládat své vášně a naučit se využít jich ke svému prospěchu.

²¹⁹ Nietzsche, F. *Der Wille zur Macht*. Kapitál 384. Dostupné z <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/6029/19>> Překonání afektu? – Ne, pokud to má znamenat to slabost a zničení toho samého. Nýbrž přijmout do služby: ať patří k čemukoli, dlouho tyranizovat (nejen jako jednotlivce, nýbrž obec, rasu atd.). Konečně se jim opět dá důvěřivé svoboda: milují nás jako dobré sluhy a jdou dobrovolně tam, kam chce naše nejlepší. (vlastní překlad)

²²⁰ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 102.

²²¹ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 103.

²²² Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 90.

²²³ Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk - prostředí – výchova*. Str. 51.

5. Nietzsche a pedagogika

5.1 Výchova

Výchova, byť v různých podobách, tvoří jednu z tematických konstant Nietzscheho uvažování. V otázkách výchovy Nietzsche odmítá tradiční pojetí a problematizuje ji. „*Výchova: v podstatě prostředek, ničití výjimku ve prospěch pravidla. Vzdělání: v podstatě prostředek, řídití vkus proti výjimce ve prospěch prostřednosti.*“

Výchova je záměrné působení na jedince s cílem dosáhnout dlouhodobějších a trvalých pozitivních změn v jeho vývoji. Toto působení může mít charakter přímý (bezprostřední, cílené ovlivňování jedince), ale také nepřímý. Tím je na mysli využití a vytváření podmínek pro osobitý rozvoj každého jedince v souladu s jeho individuálními předpoklady jako autentické, integrované a socializované osobnosti schopné vlastního bytí se sebou samým, s druhými lidmi, se společenstvím i s přírodou.²²⁴ Nietzscheho působení ve výchově je dvojí: přímé, jak působil ve svých textech, a nepřímé reakcemi, které vyvolával. Jeho úvahy o výchově jsou spíše hledáním a posuzováním kontextů a předpokladů možné výchovy, ukazuje celek kultury jako výchovou určený a výchovu určující zřetel lidské existence.²²⁵

Nietzsche považuje problematiku výchovy za jednu z nejdůležitějších otázek, jimiž se člověk má a musí zabývat. „*Výchova je pokračováním zplození a často také způsobem jeho dodatečného zkrášlování.*“²²⁶

Výchova musí však člověku pomáhat najít sebe sama, vést ho k pochopení všeho, co je v dějinách a kultuře velkého, a tím také k porozumění lidskému životu.²²⁷

Veškeré vzdělání a kultura by měly vést ke kultivaci člověka i společnosti.

Nietzsche bral výchovu do hloubky a přikládal významy i na první pohled naprosto banálním věcem, jako je nálada, poloha těla. To vše působí na naše jednání.

Nietzschovi nejde o školení pro výrobně se rozvíjející Evropu. Výchovou jedince Nietzsche nemyslí cílenou drezuru. Jde o kultivaci v nejširším slova smyslu. U Nietzscheho není výchova pragmatickou přípravou na život v moderním

²²⁴ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 64.

²²⁵ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 15.

²²⁶ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 182.

²²⁷ Kouba, P. *Nietzsche*. Str. 17.

státním ústrojí, nýbrž cestou k vyššímu lidství. Je to nástroj ke vzniku člověka jako suveréna. Nietzscheho ústředním motivem je aristokratické povznesení člověka, vznešenost. Tradiční evropské výchovné koncepce se odvolávají na rozumnost, „racionalitu“, jež má podle Nietzscheho počátek v antické filozofii a z níž vychází i evropské porozumění tomu, co zakládá i dobrou výchovu.²²⁸ Výchovu již nelze pojímat jako didakticky řízené předávání znalostí dirigované potřebami dne. Nietzschemu také vadí spěch doby a totální povrchnost ve vzdělávání, které je zaměřeno na budoucí povolání mladého člověka a vše se mu podřizuje. „*Je tu v nenávisti každé vzdělání, které osamocuje, které své cíle klade nad peníze a zisk, které je náročné na čas.*“²²⁹ Dnes se oceňuje vzdělání, které je rychlé, abychom mohli rychle vydělávat. „*A všude vládne neslušný chvat, jako by se něco zameškalo, kdyby mladý muž nebyl ještě „hotový“ ve 23. roce, kdyby nedovedl ještě odpovědět na „hlavní otázku“: jaké povolání?*“²³⁰ Vzdělání má ale poskytovat něco vyššího než jen uspěchanou přípravu na monotónní práci. Ve výchově jde o výslovné tázání po tom, co znamená být člověkem a jak k tomu lze spět. V tomto smyslu lze navázat na antickou tradici, kde se prvně klade otázka, kým se má člověk výchovou stát.²³¹ Hlavním cílem života je, dle Nietzscheho, život sám. Ne však ve smyslu přežívání či jakési prosté existence. „Nietzsche se sice také domnívá, že výchova slouží a má sloužit potřebám skutečného života a v tomto smyslu, že má být praktická, tj. směřovat k činnosti. (...) Nicméně současně nahlíží, že bytostné povaze, smyslu a významu výchovy neporozumíme, dokud si neujasníme základní záležitosti lidského života a pokud vskutku nerozpoznáme skladbu i hybnost světa, v němž žijeme.“²³² Smyslem výchovy je svobodný a tvořivý člověk, který umí rozhodovat o svých věcech a je schopen za sebe odpovídat.

5.2 Vzdělávání v institucích

Nietzsche považoval výchovu a vzdělání za naléhavý úkol, což se týkalo jak soukromé, tak ještě více veřejné oblasti. Školy zanedbávaly své vzdělávací poslání nejen tím, že se do popředí stále více dostávaly zájmy industriální sféry.

²²⁸ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 172.

²²⁹ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 192.

²³⁰ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 45.

²³¹ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 171.

²³² Mokrejš, A. *Odvaha vidět: Friedrich Nietzsche: myslitel a filosof*. Str. 264.

Nietzsche se obával, že člověk se nakonec stane pouhým „šroubkem“. „*Co je úlohou veškerého vyššího školství? Udělat z člověka stroj.*“²³³ Takové vzdělávání, které ospravedlňuje svou úlohu pouze nějakým výsledným uplatněním na trhu práce, není podle Nietzscheho vlastním vzděláním. Dokonce nemá s „pravým“ vzděláním nic společného. Od takovýchto vzdělávacích institucí lze očekávat pouze překonávání životní nouze, vychovávají úředníky, lékaře, obchodníky, techniky aj.²³⁴ Podle Nietzscheho se snaží výchova přimět jednotlivce různými výhodami a lákadly k takovému způsobu myšlení a jednání, které se stane zvykem a pak je užíváno ne k jeho vlastnímu prospěchu, ale k tzv. všeobecnému blahu. Zaslepená píle sice pomáhá k bohatství a cti, ale zároveň otupuje ducha, takže si člověk tohoto bohatství a poct ani neužije. „*Má-li výchova úspěch, pak je každá jednotlivcova ctnost veřejným prospěchem a soukromou nevýhodou, poškozením vzhledem k nejvyššímu soukromému cíli, pravděpodobně jedním z druhů duchovně-smyslového zakrnění.*“²³⁵

Pěstování vyššího typu člověka tedy není otázkou jedné reformy školství, ale práce mnoha generací. Například protivnost, křivou závistivost a bezohlednou hašteřivost považuje Nietzsche za jedny z hlavních znaků lůzy. Současná výchova a vzdělání však dle něj tyto špatné zděděnosti pouze překryje. „*Pokud víme cosi o rodičích, můžeme usuzovat na dítě: nějaká protivná nezdrženlivost, nějaká křivá závistivost, bezohledná hašteřivost, tyto tři rysy po všechny časy společně vyznačovaly vlastní typus lůzy, něco takového musí na dítě přejít stejně jistě jako zkažená krev; a pomocí toho nejlepšího vychování a vzdělání se docílí právě jen toho, že se takové dědictví zakryje.*“²³⁶ Sociální pedagogika to nazývá genotyp. Je to soubor dispozic, které člověk získává od svých rodičů v okamžiku zrodu.²³⁷

Nietzsche kritizuje veřejné vzdělávací ústavy, že neposkytují žádný prostor pro vzdělávání vůle a vystačí si jen s pouhým vyučováním, s drezurou mozku. „*Náš absurdní vychovatelský svět, jemuž tane na mysli „užitečný služebník státu“ jako regulující schéma, se domnívá, že vystačí s „vyučováním“, s drezurou mozku. Nemá ani pojmu o tom, že je především zapotřebí něčeho jiného – výchovy silné vůle.*“²³⁸

²³³ Nietzsche, F. Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem. In: *Ecce homo*. Str. 67.

²³⁴ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 64 – 65.

²³⁵ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 51.

²³⁶ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 171.

²³⁷ Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk – prostředí – výchova*. Str. 104.

²³⁸ Nietzsche, F. *Duševní aristokratismus*. Str. 146.

Klasičtí pedagogové, např. Johann Friedrich Herbart, považují pěstění vůle za ústřední téma mravní výchovy. Kultivací vůle se běžně rozumělo šlechtění charakteru, který je úzce spjat s kognitivní morální výchovou. Většina tehdejších pedagogů si výchovu dětské vůle představovala především jako utlumování, omezování a usměrnění přirozených pudů. Právě vlivem této výchovy lze charakterizovat počátek 19. století jako období, kdy se oslabovala individualita člověka, aby se podrobil vyšší (státní, společenské apod.) autoritě. Ironicky by bylo možné říci, že nejlepším dítětem bylo to, které mělo svou vůli co nejslabší. Výchova tak spočívala především v tom, že chovance odosobnila a podřídila vůli cizí.²³⁹ Vyhovujícím typem člověka pro tyto systémy je méně přemýšlivý, slabší jedinec, postrádající kritický pohled a často i sebereflexi. Takový jedinec bez pochybností přijme všechna pravidla a normy, které mu jsou předkládány výchovou, a nerad vidí jakoukoli vzpouru proti zavedenému řádu. Stejně tak nepocítuje nutnost zamýšlet se nad skutečným smyslem těchto pravidel a nezabývá se ani důvody a hodnotou svého vlastního jednání. Stačí mu, že se opírá o obecně uznávaný řád.

Překážku pro nadčlověka představuje stát. Ten znemožňuje přeměnu člověka v nadčlověka. Člověk žije ve státě řízený úředníky, kteří ho nenechají jednat podle jeho vlastní vůle. „*Tam, kde přestává stát, tam se teprve počíná člověk.*“²⁴⁰ Stát se podle Nietzscheho stává novou modlou. Jedině mimo státní zřízení, jedině mimo zákony vymyšlené ne pro člověka, ale hlavně pro vládce, se člověk může dostat k přeměně v nadčlověka. „*Tam, kde přestává stát – jen mi tam pohleďte, bratří moji! Nevidíte jich, duhy a mostů nadčlověka?*“²⁴¹

Instituce, která je podle Nietzscheho „*nejstudenější ze všech studených netvorů*“²⁴² „*(...) nebyla vytvořena pro velké osobnosti, nýbrž pouze pro přebytečné lidi. Teprve tam, kde přestává stát, se začíná stavět most k nadčlověku.*“²⁴³

²³⁹ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 126–127.

²⁴⁰ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 30.

²⁴¹ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 30.

²⁴² Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 39.

²⁴³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 41.

²⁴³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 11.

²⁴³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 39.

²⁴³ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 41.

Stát se lživě prohlašuje za národ. Užívá svůj vlastní jazyk dobra a zla, pomocí kterého manipuluje s občany a činí z nich stádní zvěř. „(...) Cokoli mluví, lže – cokoli má, ukradl.“²⁴⁴

V době života Friedricha Nietzscheho stát začal uplatňovat svůj vliv na vysokoškolské vzdělávání, protože v něm rozpoznal významný sociálně politický nástroj. V učebních plánech různých oborů škol se zrcadlily myšlenky vládnoucích struktur. Do škol pronikla politická socializace, výchova k podřízenosti.²⁴⁵

5.3 Vychovatel podle Nietzscheho

Možnost dobré výchovy je podmíněna existencí dobrého vychovatele. „Vychovatel by měl být podle Nietzscheho filozofem, který chovance povede k tělesně-duševní disciplíně, jejímž cílem bude vznešenost.“²⁴⁶ „Filozofie je pro vzdělání nepostradatelná protože včleňuje vědění do umělecké koncepce světa a tím je zušlechťuje.“²⁴⁷

Vychovatel by měl pozvednout člověka nad nedostatky zaviněné dobou a naučit ho být opět prostý a poctivý v myšlení i v životě.²⁴⁸ „Filosof, jak my mu rozumíme, my svobodní duchové, jako člověk nejjobsáhlejší odpovědnosti, kterou jeho svědomí přejímá za celkový vývoj.“²⁴⁹

Vychovatel, o němž Nietzsche snil, by nejenom odkryl hlavní sílu, nýbrž uměl by také zabránit tomu, aby na ostatní síly působily ničivě.²⁵⁰

„Stanovím ihned tři úkoly, pro něž třeba vychovatelů. Je třeba učit se dívat, je třeba učit se myslet, je třeba učit se mluvit a psát: cílem ve všech třech je vznešená kultura.“²⁵¹ Nietzsche říká, že vychovatel má vychovávat, ale nejprve se musí sám vychovat. Sám však nenabízí jasnou představu o oné samovýchově prvního učitele, ani o výchově budoucího pokolení.²⁵²

Nietzsche nenachází ve školství vhodné vychovatele. Nietzsche kritizuje vychovatele své doby, kteří působí jako pouzí zaměstnanci předávající znalosti

²⁴⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 39.

²⁴⁵ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 64.

²⁴⁶ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 91.

²⁴⁷ Nietzsche, F. *Fragmenty z pozůstalosti (léto 1872 až začátek roku 1873)*. In: *O pravdě a lži ve smyslu nikoliv morálním*. Str. 34.

²⁴⁸ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 158.

²⁴⁹ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 61.

²⁵⁰ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 155.

²⁵¹ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 46.

²⁵² Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 72.

podle osnov a ne dle toho, co by měli skutečně předávat. „*Nedostává se vychovatelů, kteří sami jsou vychovaní, vynikajících, vznešených duchů, osvědčujících se v každém okamžiku, osvědčujících se slovem a mlčením, bytostí zralé, usládlé kultury, ne učených troupu, které gymnasium a universita nabízejí dnes mládeži jako „vyšší chůvy“.* Vychovatelé chybí, nehledíc k výjimkám výjimek, první podmínka výchovy: proto úpadek německé kultury.“²⁵³ Podle Nietzscheho formují vychovatelé pouze učence nebo státního úředníka, podnikatele nebo polovzdělaného šosáka, nejčastěji směsici toho všeho.²⁵⁴

5.4 Výchova vůle

Výchova vůle je pro Nietzscheho velmi důležitá. Podle něj by se měl vychovávaný vydávat extrémním situacím. Jedině v nich se totiž pozná, kolik z vlastních sil je člověk opravdu s to udržet. Zvláště prostřednictvím změny vnějších podmínek se nejrychleji ukáže vlastní odolnost. Sílu vůle ukáže například to, zdali je člověk ještě s to dostát svému danému slovu po tom, co se změní stav věcí. Výchovu vůle je možné sledovat v souvislosti s následujícími fenomény: bolest, afekty, zlo, smrt.²⁵⁵

Výchovná hodnota bolesti je potřebná a prospěšná stejně jako radost. „*Bolest není námitkou proti životu.*“²⁵⁶ Odstranění všech forem a důvodů utrpení je pro Nietzscheho nejen nemožné, nýbrž i nežádoucí. „*Bolest vůbec – veškeré dění a růst, celá zaručená budoucnost je podmíněna bolestí.*“²⁵⁷ Vychovatel by tedy měl vychovávané uvádět do utrpení, aby pocítili potřebu doplnit a zlepšit celkové síly. Z Nietzscheho hlediska jsou útrpné zkušenosti téměř nezbytné pro příznivý rozvoj osobnosti. Bolest souvisí s růstem, funguje však rovněž jako stimul vzdělání a má vztah k vůli a k poznání.²⁵⁸ „*Co mne nezhubí, činí mne silnějším.*“²⁵⁹ Bolest a zvláště hluboké utrpení vyvádí vychovávaného z pohodlí, ve kterém se zařizuje, a zušlechťuje jej.

²⁵³ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 45.

²⁵⁴ Nietzsche, F. *Nečasové úvahy*. Str. 202.

²⁵⁵ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 127.

²⁵⁶ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 133.

²⁵⁷ Nietzsche, F. *Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem*. In: *Ecce homo*. Str. 85.

²⁵⁸ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 128.

²⁵⁹ Nietzsche, F. *Soumrak bůžků aneb Jak filosofovat kladivem*. In: *Ecce homo*. Str. 24.

5.5 Sebevýchova

Pojem výchovy není situován pouze do institucí, které by byly zřízeny za účelem řešení této problematiky. Vychováváný je tedy sám sobě vychovatelem. Jde teda o úsilí subjektu, který je sám sobě zároveň pedagogickým objektem.²⁶⁰

Nietzsche volá po individuaci. Rozumět sám sobě je totiž předpokladem následného porozumění druhým lidem, světu a životu celému. Měli bychom se proto snažit získat co nejhlubší vhled do své osobnosti a nadhled nad sebou samými. Nietzsche na člověka apeluje, aby byl k sobě poctivý, naučil se pracovat se sebou, s vlastnostmi, které mu byly dány. „*Bud'te opravdoví! Bud'te přirození! Bud'te takoví, jací jste!*“²⁶¹

Svobodný člověk tak disponuje zodpovědností, kterou pojímá jako vědomí svobody, tedy moci nad sebou samým. Poté, co se zodpovědnost zpevní, člověk dosáhne pocitu sebekontroly. „*Hrdé vědění o mimořádném privilegii zodpovědnosti, vědomí této vzácné svobody, této moci nad sebou a nad osudem proniklo u něho až do nejspodnějších hlubin a stalo se instinktem, dominantním instinktem,*“²⁶² neboli svědomím.

Jedině výchova, která člověka naučí umění vychovávat sám sebe, a tím se stát svobodným, má smysl.

5.6 Rodina a ženy

Nietzsche se málo věnuje oblasti, v níž se vychovává nejintenzivněji, totiž rodině. Rodina není jeho tématem. Přitom rodina je těžko nahraditelná při předávání hodnot z generace na generaci, funguje jako nejvýznamnější socializační činitel. Stojí na počátku rozvoje osobnosti a má možnost ho v rozhodující fázi ovlivňovat.²⁶³ Naskytá se otázka, zda to nebylo přímo jeho úmyslem nezabývat se rodinnou výchovou, která předává hodnoty z generace na generaci. Rodina by totiž v tom případě byla překážkou ve vytváření nových hodnot.

Co se týče žen, Nietzsche vůči nim zaujímal negativní postoj stejně jako vůči manželství. „*Vaše manželství udělá konec mnoha krátkým pošetilostem, neboť je*

²⁶⁰ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 92.

²⁶¹ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 171.

²⁶² Nietzsche, F. *Genealogie morálky*. Str. 43.

²⁶³ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 79.

to jediná dlouhá hloupost.“²⁶⁴ Je v této otázce často považován za následníka Schopenhauera a koluje o něm, že ženami opovrhoval. „Jdeš k ženám? Nezapomeň na bič!“²⁶⁵

Je známo z Nietzscheho biografie, že se již na basilejské univerzitě při hlasování vyslovil proti většině, která souhlasila s tím, aby ženy mohly promovat. Nietzsche tvrdí, že nemá smysl, aby se ženy snažily být jako muži. Ženy se hodí nejlépe na matky a rodičky. „*Takto chci muže a ženu: muže zdatného k válce, ženu zdatnou, aby rodila, oba však zdatné, aby tančili hlavou i nohama.*“²⁶⁶ Tato role by jim ve společnosti měla vymínit vysoké postavení. Muži a ženy si navzájem rozumějí jen zřídka. Muži považují ženy za klidné a křehké, zatímco ženy jsou ve skutečnosti nespoutané.²⁶⁷

Každý má danou svoji roli v životě, ke které by měla být směřována výchova. „*Muž má býti vychováván k válce a žena k zotavení válečnickovu: vše ostatní je bláznovství.*“²⁶⁸

Emancipace ženy zmenšuje její vliv tou měrou, o kolik rostou její práva a nároky. „*Ženská emancipance – instinktivní nenávist nevydařené, to jest neplodné ženy k ženě zdařilé – boj proti „muži“ je vždy jen prostředkem, záminkou, taktikou.*“²⁶⁹

Chytrá žena se bude od feminismu vždy distancovat, neboť ví, jak se vyznat. Feminismus odcizuje ženské přirozenosti, když se žena chce podobat muži.

Ženám muži v žádné době neprokazovali takovou úctu, jako v této době. Tato úcta je okamžitě zneužívána. Ženy pak chtějí víc, učí se mít požadavky, prokazovaná pozornost jim už připadá pomalu urážlivá, daly by přednost soutěži o práva a boj. „*Žena prostě ztrácí stud, připojme hned, že ztrácí zároveň i vkus.*“²⁷⁰

Nietzsche zastává běžný názor, že by bylo nebezpečné, kdyby se ženy zabývaly tím, pro co jim chybí smysl, tedy logikou, objektivitou, vědou a politikou. V povaze žen však nevidí Nietzsche nějakou přírodní konstantu, nýbrž výsledek socializace a kulturního podmínění, neboť ženy jsou po staletí nabádány k poníženým gestům natolik, že jim tato podřízenost přešla do krve a těla vůbec. Tím se Nietzsche odlišuje od těch, kteří v podřízenosti vidí působnost přírodního zákona. Krátkodobá výchovná měřítko mohou na jejich hluboce zakořeněné

²⁶⁴ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 43.

²⁶⁵ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 41.

²⁶⁶ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 139.

²⁶⁷ Robinson, D. *Nietzsche a postmodernismus*. Str. 56.

²⁶⁸ Nietzsche, F. *Tak pravil Zarathustra*. Str. 40.

²⁶⁹ Nietzsche, F. *Ecce homo*. Str. 118 – 119.

²⁷⁰ Nietzsche, F. *Mimo dobro a zlo*. Str. 137.

povaze jen stěží něco zmoci. Chce-li muž ženu kultivovat, dosáhne tím jen opaku: ženy se odcizí své přirozenosti.²⁷¹

5.7 Dílčí závěr

I v pohledu na výchovu se názor Nietzscheho v porovnání se současným paradigmatickým sociální pedagogikou liší, alespoň co se týče prostředků. Celkový cíl by mohl být stejný, pokud by společnost a lidství byly stejné pojmy. Pro Nietzscheho není výchova přípravou na život v moderním státě ovládaným ekonomickými zájmy. Výchova má poskytovat něco vyššího než jen přípravu na budoucí pracovní zapojení do společnosti. Smyslem výchovy podle Nietzscheho je svobodný a tvořivý člověk, který umí rozhodovat o svých věcech a je schopen za sebe nést odpovědnost.

Názor naší současné společnosti je takový, že oblast vzdělávání je v zásadě ekonomicky neproduktivní a je tedy závislá na situaci ve společnosti. I v dnešní době výrobní a hospodářská sféra vytváří jistý tlak a požadavky na kvalifikaci pracovníků v daných profesích, utváření obsahu vzdělání a určuje, jak by měl vypadat profil absolventa, jakými vědomostmi a dovednostmi by měl být vybaven. Odtud se pak odvíjí podoba učebních plánů i osnov.²⁷²

Ve výrobní sféře se z člověka stal jen pouhý nástroj výroby. Člověk už není subjektem, ale stal se objektem ekonomických zájmů, vůči kterým je bezmocný. Je vystavován stále silnějším stresům všeho druhu. „Tlak ekonomiky pak vede k jednostrannému zužování lidských zájmů a lidských aktivit na zájmy a aktivity ekonomické, povyšování peněz na hlavní, ne-li jediný cíl. A tím k podstatnému deformování člověka.“²⁷³

Nietzsche kritizoval německé školství za to, že vychovává ve své podstatě samé úředníky a byrokraty. V současné době také vzniká podobný problém, na který Nietzsche upozorňoval. Náš přední sociolog Jan Keller vidí nebezpečí pro naše vysoké školství v tom, že vysoké školy by mohly fungovat jako jakákoliv firma, která je řízena správní radou. Školy by pak byly ovládané podnikateli a politiky. Absolventi vysokých škol by byli formováni podle potřeb podnikatelů a trhu.

²⁷¹ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 111.

²⁷² Kraus, B. – Poláčková, V. et al. *Člověk - prostředí – výchova*. Str. 48.

²⁷³ Mühlbacher, P. a kol. *Sociální pedagogika II*. Str. 9.

Vytratil by se znalost všeobecného, širokého teoretického vědění.²⁷⁴ Hrozí, že z absolventa vysoké školy se stane pouhá součástka stroje, která nebude umět kriticky myslet, tak, jak vyjádřil v kritice školství své doby Friedrich Nietzsche.

²⁷⁴ Keller, Jan. Jak zatočit s parazity. *Právo: nezávislé noviny*. Ročník 22, číslo 64 (čtvrtek 15. března 2012). Příloha Salon: literární příloha. Str. 5.

6. Nietzsche a sociální pedagogika

6.1 Charakteristika výchovy a vzdělávání doby Friedricha Nietzscheho k dnešní době postmoderní

Německo 19. století se proměnilo ze společnosti feudální na industriálně kapitalistickou. Průmyslové hospodářství požadovalo vzdělávání, které se dramaticky přizpůsobovalo podmínkám průmyslové revoluce, vycházejíc vstříc komerci a nárokům pracovního trhu. 19. století přináší průmyslové využití mnohých objevů, průmysl se rozrůstá, a to se projevuje stále intenzivněji v požadavcích, které stát na školu klade. Nižší školy měly zprostředkovávat většině obyvatel národní vzdělání na náboženské bázi, ale do škol pronikají i přírodní vědy. Také na univerzitách se zavádí výuka vysoce specializovaná na technické poznatky. Žáci a studenti mají být připravováni k praktickému povolání, mnohé školy mají ráz řemeslnicko-hospodářsko-obchodní. Do popředí se stále více dostávala kritéria trhu, která byla v dřívějších dobách v otázkách vzdělanosti zcela nedůvěryhodná. Moderní člověk prací téměř legitimuje svou existenci, ten antický práci považoval za nedůstojnou formu existence.²⁷⁵ „*Kdysi tomu bylo naopak: špatné svědomí provázelo práci. Člověk z dobrého rodu skrýval svou práci, nutila-li ho k ní nouze. Otroak pracoval tížen pocitem, že dělá cosi opovrženého.*“²⁷⁶ Práce se stala jen prostředkem a nikoliv cílem. Lidé v ní nejsou vybíraví, důležitý je zisk. Existují však i vzácnější lidé, kteří raději zahynou, než aby pracovali bez požitku z práce. K tomuto vzácnějšímu druhu lidí patří umělci a dokonce i zahaleči, kteří tráví život na lovu, na cestách nebo v milostných aférách či dobrodružstvích.²⁷⁷ Tvrdá pracovitost od rána do večera každého drží zkrátka a dokáže účinně bránit rozvíjení rozumu, žádostivosti, touhy po nezávislosti, neboť spotřebuje mimořádné množství sil, nervů, odebírá tak tyto síly přemýšlení, hloubání, snění, starostlivosti, milování, nenávisti, staví vždy před oči malý cíl a poskytuje snadné a pravidelné uspokojení.²⁷⁸

²⁷⁵ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 62–63.

²⁷⁶ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 190.

²⁷⁷ Nietzsche, F. *Radostná věda*. Str. 64.

²⁷⁸ Nietzsche, F. *Ranní červánky*. Str. 110.

Dnes se práce stala pro člověka základním člověkatvorným faktorem, nemožnost pracovat dnešního člověka rozkládá, degraduje psychicky i sociálně.²⁷⁹ Nezaměstnanost se stala jedním z hlavních problémů lidstva.

Od doby Nietzscheho života došlo ke změnám i v pohledu na vzdělání a výchovu. V postmoderní současné pedagogice se zvyšuje kritika a skepse vůči všem tzv. velkým systémům, které často autoritativně diktovaly cíle i prostředky výchovného působení ve společnosti. Zvyšuje se zájem o studium alternativních výchovných koncepcí, hledá se nové řešení obecné pedagogiky. Je snaha zbavit výchovu všeho autoritativního a dogmatického, důsledně ji pojímat jako pomoc jedinci na jeho životní cestě a více než dosud respektovat subjekt a osobnost v pedagogickém procesu. Jedinec má být veden k pluralitnímu vidění a chápání skutečnosti a ke vzájemnému porozumění. Jednotné edukační programy jsou nahrazovány programy alternativními, volitelnými, oboustranně dohodnutými jak co do obsahu, tak co do metod a prostředků.²⁸⁰

6.2 Srovnání Friedricha Nietzscheho s osobnostmi sociální pedagogiky

Nietzscheho pojetí výchovy je zaměřeno na jednotlivce a využití jeho možností k osobnímu rozvoji. Cíl vývoje viděl v nadčlověku dokonale rozvinutém fyzicky i morálně, tvůrčím a svobodným, posláním je „překročit sám sebe“. Sociální pedagogika naopak „vystupovala proti individualistické výchově.“²⁸¹

Podle Paula Natorpa (1854 – 1924), profesora filozofie a pedagogiky, který bývá uváděn jako hlavní představitel sociální pedagogiky v jejích počátcích, by se měla výchova soustředit na společenské cíle, ne jen na jednotlivce. Měla by se podílet na zespolečnění jednotlivce, na jeho začlenění do společnosti. Výchova má pomáhat člověku v tom, aby se stal příslušníkem společenských skupin a nositelem společenských hodnot. Člověk bez společnosti není člověkem. Vzdělání by mělo být oporou společnosti.²⁸² Podle Natorpa je úkolem sociální pedagogiky hledat podstatu lidského bytí, a proto do ní zahrnuje i filozofii, etiku, sociologii a sociální politiku.²⁸³ Mezi aktéry sociální politiky jsou nejčastěji uváděny tyto

²⁷⁹ Mühlpachr, P. a kol. *Sociální pedagogika II*. Str. 8.

²⁸⁰ Jůva, V. jun. & se. *Stručné dějiny pedagogiky*. Str. 65.

²⁸¹ Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Str. 10.

²⁸² Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Str. 11.

²⁸³ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 20.

subjekty: občan, rodina, stát, církve, firmy, odbory, nátlakové skupiny. Nietzsche se ze všech těchto subjektů kladně staví pouze k občanu, člověku, jednotlivci. Rodinou se prakticky nezabývá a církve a stát podrobuje tvrdé kritice (viz kapitoly 2.3 a 5.2).

Na rozdíl od švýcarského pedagoga Johanna Heinricha Pestalozziho (1746 – 1827), který je mnoha autory považován za zakladatele sociální pedagogiky, do které se zapsal jako obhájce zaostalých, chudých a sociálně utlačovaných dětí,²⁸⁴ svoje myšlenky uplatňoval v praxi praktickou vychovatelskou činností, jeho výchova usiluje především o utváření vztahů mezi lidmi. Nietzsche zůstal jen v teoretické rovině. Pestalozzi zastával názor, že každý člověk bez rozdílu společenského postavení má být vychovaný a vzdělaný. Nietzsche také prosazuje vzdělání pro všechny děti do věku 15 let bez rozdílu, o formě výchovy nesmí rozhodovat rodinný původ.²⁸⁵ Pestalozzi byl označován za velkého altruistu, na hrob mu byl vytesán nápis „všechno pro jiné, nic pro sebe“.²⁸⁶ Nietzsche byl zastáncem egoismu.

Podobně jako Pestalozzi se i Gustav Adolf Lindner (1828 – 1887), se kterým bývají spojovány počátky české sociální pedagogiky,²⁸⁷ zajímal o výchovu a vzdělání dětí vyžadující zvláštní péči a věnoval jim mimořádnou pozornost po stránce obecně pedagogické a zvláště didaktické a metodické.²⁸⁸

Polská pedagožka Helena Radlinská (1878 – 1954) jako první vytvořila určitou koncepci sociální pedagogiky.²⁸⁹ Nietzsche výchovu jako samostatné téma nepromýšlí, k tomuto tématu se výslovně vyjadřuje pouze v některých svých textech, jako je například O budoucnosti našich vzdělávacích institucí, Nečasové úvahy, My filologové a okrajově v různých aforismech a poznámkách.²⁹⁰

Jeden z nejvýznamnějších německých sociálních pedagogů Klaus Mollenhauer (1928 – 1998) považuje sociální pedagogiku za systém společenské pomoci, která se má využívat v konfliktních společenských situacích.²⁹¹ Naproti tomu Nietzsche nesouhlasí s odstraněním utrpení, je kritikem soucitu. V utrpení a konfliktu vidí potenciál budoucího růstu člověka.

²⁸⁴ Bakošová, Z. *Sociální pedagogika jako životná pomoc*. Str. 10 – 11.

²⁸⁵ Nietzsche, F. *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*. In: *Fragmente 1869 – 1874*. Dostupné z <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/3258/9>>.

²⁸⁶ Cipro, M. J. H. *Pestalozzi a výchova*. Str. 22.

²⁸⁷ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 11.

²⁸⁸ Cach, J. *Gustav Adolf Lindner: život a dílo zakladatele pedagog. na filoz. fak. Univ. Karlovy*. Str. 99.

²⁸⁹ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 23.

²⁹⁰ Prázný, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Str. 14.

²⁹¹ Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 21.

Německý pedagog Herman Nohl (1879 – 1960) zabývající se sociální pedagogikou, z praxe poukazoval, že problémy lidí nejsou důsledkem jejich neschopnosti, ale podmínek, ve kterých žijí. Tyto podmínky je třeba vylepšovat, aby pomohly při řešení problémů.²⁹² Nietzsche naopak tvrdil, že nejlepší lidé se rodí v nejtvrdějších podmínkách.

Na druhé straně lze najít řadu shod s velikány sociální pedagogiky. Adolf Diesterweg (1790 – 1866), který poprvé použil pojmu sociální pedagogika ve svém díle *Rukověť vzdělání pro německé učitele*,²⁹³ kladl velký důraz na tělesnou výchovu a neuznával žádnou duševní činnost, která by nesouvisela s lidským tělem. Základním principem Diesterwegovy pedagogiky je shoda s přírodou, s kulturou a vlastní činností.²⁹⁴

Diesterweg vidí dokonalou výchovu v tom, že výchova, kterou člověk nabývá, je dokonalá, dosáhla svého cíle, je-li člověk natolik zralý, že má sílu a vůli se sám po celý život vzdělávat, a pozná způsob, jak toho může jako jednatelce dosáhnout a jak může působit na uspořádání světa.²⁹⁵

Diesterweg je proti pouhému formálnímu cvičení paměti. Stejný postoj jako Nietzsche zaujímá Diesterweg k výchově ženského pohlaví.²⁹⁶

Paul Barth (1858 – 1922), který rozpracoval myšlenky sociální pedagogiky na základě filozoficko-sociálního,²⁹⁷ podobně jako Nietzsche přikládal důležitost formování vůle. Podle Bartha je úkolem života být vždy a všude člověkem, a to tím, že se lidé povznášejí nad zvíře, protože zvíře se sklání k zemi, člověk však stojí zpříma.²⁹⁸ Má-li člověk růst v duši, musí růst nejdříve ve chtění. Člověk může mít slabou nebo silnou vůli. Silnou vůli má ten, který se snaží překonat všechny obtíže.²⁹⁹

Arnošt Inocenc Bláha (1879 – 1960), profesor sociologie na brněnské univerzitě, který významně přispěl k sociologickým základům pedagogiky a tím k sociálním aspektům výchovy a rozvoje osobnosti,³⁰⁰ se shodne s Nietzschem ve využití pudů a vášní, které jsou podle Bláhy dobrou věcí. Jsou však i nebezpečná, protože mají moc výbušnou. Záleží na duševnosti, rozumu, citu, vůli, aby je nechala

²⁹² Laca, S. *Sociální pedagogika*. Str. 21.

²⁹³ Kraus, B. – Poláčková, V. *Člověk - prostředí - výchova, k otázkám sociální pedagogiky*. Str. 9.

²⁹⁴ Diesterweg, A. *Rukověť vzdělání pro německé učitele*. Str. 8.

²⁹⁵ Diesterweg, A. *Rukověť vzdělání pro německé učitele*. Str. 9.

²⁹⁶ Diesterweg, A. *Rukověť vzdělání pro německé učitele*. Str. 11.

²⁹⁷ Kraus, B. – Poláčková, V. *Člověk - prostředí - výchova k otázkám sociální pedagogiky*. Str. 9.

²⁹⁸ Barth, P. *Průvodce životem učebnice mravouky pro školy obecné a pokračování*. Str. 5.

²⁹⁹ Barth, P. *Průvodce životem učebnice mravouky pro školy obecné a pokračování*. Str. 7.

³⁰⁰ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 15.

vybuchnout jen tehdy, kdy ony chtějí. Jsou-li pudy a vášně regulovány duševností, jsou pro život blahodárné, stejně jako dravé bystřiny, jež regulací jsou donuceny vyrábět elektřinu a světlo.³⁰¹ Podobně jako Nietzsche se i Bláha zajímá o to, jaké prostředí je pro žádoucí rozvoj jedince optimální. Odpověď podle Bláhy není jednoznačná. Na někoho prostředí na pohled špatné nemusí působit nepříznivě. Mnoho jedinců vyrostlo ve strádání a nesnázích všeho druhu a přesto vynikli. Je ovšem možné, že pro jiné jedince by tyto podmínky byly příliš tvrdé a výsledek by byl nepříznivý.³⁰²

Zakladatel alternativní waldorfské školy, německý filozof Rudolf Steiner (1861 – 1925) byl stoupencem Nietzscheho filozofie. Podobně jako Nietzsche viděl cíl vývoje v nadčlověku dokonale rozvinutém fyzicky i morálně, tvůrčím a svobodným.

Steinerovo pojetí výchovy má jedinci poskytnout maximální svobodu k rozvoji individuálních vnitřních sil a schopností, jimiž by přispěl k vytvoření nové společnosti. Steiner odmítá státní školu, požaduje volnou školu orientovanou všelidsky, prosazuje co největší žákovskou samosprávu, zdůrazňuje iniciativu žáků a uplatnění tvůrčích a pracovních vyučovacích metod. Silným výchovným činitelem je celková pozitivní atmosféra školy a učitelova osobnost.³⁰³

Waldorfské školy usilují o výchovu svobodných lidí, nevštěpují jim tedy určitý světový názor. Spíše usilují o rozvinutí vloh svých svěřenců do té míry, aby tito byli v dospělosti schopni vlastní orientace, samostatného, odpovědného a sociálně pozitivně zaměřeného jednání.³⁰⁴

I když lze najít řadu shod, nelze Nietzscheho zařadit mezi sociální pedagogy. Nevěnuje se důležitým sociálně pedagogickým tématům. Neučí, jak by měly vypadat vztahy mezi lidmi. Stejně tak vypouští jedno z hlavních sociálně pedagogických témat, a to rodinu. Dále si nemyslí, že vyšší výchova by měla být pro všechny. „*Vyšší výchova a nesčetní – to si už předem odporuje.*“³⁰⁵ Měla by se zaměřovat na jednotlivce, nikoliv na masu, a proces výchovy se má odehrávat vysoko nad úrovní životní nouze.³⁰⁶

³⁰¹ Bláha, A. I. *Sociologie dětství*. Str. 141.

³⁰² Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Str. 74.

³⁰³ Jůva, V., jun. & se. *Stručné dějiny pedagogiky*. Str. 68.

³⁰⁴ Stručně o waldorfské pedagogice [online]. *Waldorfské školy: stránky Asociace waldorfských škol České republiky*. Praha : Asociace waldorfských škol České republiky, © AWŠ ČR 2008 [citováno 25. 3. 2012] Dostupné z <http://www.iwaldorf.cz/wald_ped.php?menu=ped-owa>.

³⁰⁵ Nietzsche, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Str. 45.

³⁰⁶ Mokrejš, A. *Odvaha vidět: Friedrich Nietzsche: myslitel a filozof*. Str. 68 – 69.

6.3 Možné využití Nietzscheho filozofie pro sociální pedagogiku

Z textů Friedricha Nietzscheho by bylo velmi obtížné vytvořit didaktický model pro praxi. I sám Nietzsche píše: „*Tabulky ani nové učební plány pro gymnázia či pro jiné školy neslibuji.*“³⁰⁷ Lze však vytvořit určité výchovné zásady, které jsou důležité a bez kterých by mohly zklamat běžné didaktické metody.

Jedním z témat sociální pedagogiky je vliv prostředí na výchovu. Prostor by mělo vést k výchovnému cíli, ale pokud je to přehnané, může to vést k pravému opaku. Například sám Nietzsche byl vychováván v silně nábožensky založené protestantské rodině, kde mu byly vštěpovány křesťanské hodnoty, ale v pozdějším věku toto spíše vyústilo v antikřesťanský postoj, i když cílem výchovy bylo vychovat z něj dobrého křesťana. Z toho plyne poučení, že přílišná snaha o dosažení výchovného cíle může vést k jeho nenaplnění, dokonce až k jeho pravému opaku.

I když se jeho práce nevěnovaly rodinnému prostředí, na jeho díle lze vidět, jaký vliv měla při jeho výchově zcela jistě neúplná rodina a dominantní ženský prvek. Tak lze vysvětlit jeho pozdější antifeministický postoj. Proto je velmi důležité, aby se sociální pedagog zajímal o rodinné prostředí svých svěřenců.

Při vývoji a výchově je důležité, aby měl člověk nějaké vzory, které ho navedou, tak jako měl Nietzsche Wagnera a Schopenhauera. Důležité je, aby jedinec později učitele překonal a šel svou vlastní cestou. Bylo by zajímavé provést ve vzdělávacích zařízeních kvantitativní výzkum se zaměřením na to, jaké vzory mají dnešní děti a mládež, z kterého by šlo vyvodit, kam budou směřovat jejich budoucí zájmy.

Sociální pedagog by měl dbát o to, aby ve výchově byly přítomny oba prvky, nejen racionální apollinský přístup, ale i zábava, uvolnění představované dionýským principem.

Nietzsche píše ve své knize Tak pravil Zarathustra o třech proměnách, kdy se z „velblouda“ stane „lev“ a ze „lva“ „dítě“. Analogicky lze použít toto přirovnání v sociální pedagogice při výchově jedinců pocházejících ze sociálně patologického prostředí a trpícími např. závislostí na drogách, alkoholu, šikanou atd. Jedinec je na začátku v roli „velblouda“, je v zajetí norem sociálně patologické skupiny a tyto normy musí dodržovat. Aby sociální pedagog mohl

³⁰⁷ Nietzsche, F. Pět předmluv k pěti nenapsaným knihám. In: *My filologové*. Str. 29.

vůbec s takovým klientem pracovat a mohla nastat změna, tak takový jedinec musí nejprve sám chtít, musí se sám vzpříčit těm sociálně patologickým normám, musí se z něj stát „lev“. Musí říct: „Já už nechci brát drogy. Nechci být závislý na alkoholu. Nechci být šikanovaný.“ On se musí ale vzpříčit sám, jinak pomoc a výchova pedagoga nemá příliš velkou naději na úspěch. Výchovným cílem má být „dítě“. Jedinec nesmí zůstat jen na úrovni vzpoury, ale musí přijmout nové normy a očistit se od těch starých.

Vychovatel by měl respektovat přirozenost člověka, např. z jeho zlovyků by neměl dělat nic mimořádného a násilně je potlačovat.

Ve vztahu vychovatele a vychovávaného se projevuje i vůle k moci. Vychovávaný bojuje o moc nad vychovatelem a naopak, vychovatel usiluje o moc nad vychovávaným. Proto by měl v tomto vztahu zůstat odstup, vychovatel by měl být nad ním, ale nezneužívat svou moc. Vychovatel si musí uvědomit, že i jeho klient bojuje o moc, chce získat moc. Moci musí zůstat v rovnováze, pozice se nesmí obrátit. Na jedné straně nesmí dojít k šikaně, aby vychovatel nechtěl uspokojit svou touhu po moci. A naopak na druhé straně nesmí vychovávaný obrátit hierarchii, nemůže začít manipulovat s učitelem.

Vychovatel je tlačěn normami, zákony, hodnotami společnosti vychovávat svoje svěřence k dodržování těchto norem. V určitých situacích by však bylo dobré zůstat „mimo dobro a zlo“, protože ty normy nemusí být nikdy dokonalé. Vychovatel by se měl chovat nejen podle norem, ale podle vlastního samostatného úsudku. I normy společnosti se mohou časem měnit, ale sociální pedagogika musí stát mimo tyto normy, nesmí na nich lpět, protože výchova má probíhat ve prospěch jedince. V tom vidím rozdíl mezi výchovou na manipulaci. Manipulace vychovávaného je prostředkem dosahování osobních cílů manipulátora. Vychovávaný se pak chová a jedná v podstatě tak, jak to vyhovuje záměrům někoho jiného.³⁰⁸

Vzdělání by mělo být také ve prospěch vzdělávaného, mělo by vést k jeho rozvoji, který pak je prospěšný celé společnosti. Vzdělávací a výchovné instituce se nesmí stát služkou nadnárodních společností, hlavně střední a vysoké školy se nesmí stát pouhými dodavateli nástrojů pro firmy. Sociální pedagogika se snaží začlenit Romy do společnosti tak, aby Romové přijali hodnoty společnosti. Cesta k těmto hodnotám vede přes zaměstnání a to získají, jen když mají vzdělání. Vzdělání by

³⁰⁸ ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Str. 89.

mělo Romovi rozšířit rozhled, přinést přehled a znalosti o světě, podpořit rozvoj kritického myšlení, ale neměla by se z něj stát jen součástka pro nějakého zaměstnavatele, takže bude trávit čas někde u soustruhu a nebude mít prostor na své tradiční hodnoty, jako je rodina, děti a komunita.

Podle Nietzscheho ženy nemají usilovat o stejné vzdělání jako muži. Současná společnost tlačí na stejný způsob výchovy a vzdělávání mužů i žen, které by mělo smazávat sociální role. Ale toto mazání sociálních rolí vede často ke krizi rodiny a k neúplnosti rodin. Současná evoluční psychologie dokazuje, že psychologické rozdíly mezi ženami a muži opravdu existují. „Předpokládat, že muži a ženy jsou psychologicky stejní, jak to obecně dělaly a dělají klasické sociální vědy, se přiči tomu, co je nyní známo o naší evolučně vyvinuté sexuální psychologii.“³⁰⁹ Proto by vychovatel měl zohledňovat specifika při výchově mužů a žen.

Osobnost sociálního pedagoga je velice důležitým výchovným činitelem. Silná osobnost dokáže většinou dosáhnout vynikajících výsledků, naopak slabá osobnost i při použití nejlepších výchovných metod většinou neuspěje. Nietzsche byl optimista. Aplikací tohoto postoje je, že vychovatel musí vychovávaným předávat hlavně radost a optimismus, chuť do života. To se týká zejména dětí ze sociálně velmi slabých rodin, drogově závislých, případně důchodců. Nietzsche tvrdí, že největší lidé nejčastěji vyrostli v nejtvrděších podmínkách, a právě mnoho klientů sociální pedagogiky pochází z těchto podmínek.

Pro sociální pedagogiku je využitelná i askeze, zejména v terapii různých závislostí.

Nietzsche klade velký důraz na nepřátele, tedy na význam soutěže a boje. Proto by vychovatel měl umožnit svěřencům soutěžit a bojovat mezi sebou, ať se jedná o sportovní vyžití nebo o soutěže duševní, např. logické soutěže, šachy, nebo umělecké, jako je tanec, hudba, zpěv, divadlo, ale i bojové hry. Tyto soutěže musí probíhat na bázi dobrovolnosti, svěřenci do nich nesmí být nuceni. Každému člověku je dáno o něco soutěžit s jinými, proto je důležité mu to umožnit. Lze takto předejít problémům, jako jsou psychopatologické jevy, např. divácké násilí. Zejména sport, umění a duševní soutěže lze úspěšně využívat v resocializační pedagogice.

³⁰⁹ BUSS, David M. *Evoluce touhy: strategie sexuálního chování*. Str. 262.

V neposlední řadě by se měla sociální pedagogika zajímat o zdravý životní styl a zdravou výživu. Doporučil bych provést kvantitativní výzkum, jak jsou žáci vzdělávání ve správné výživě.

Závěr

Rodinné prostředí a podmínky obklopující Friedricha Nietzscheho zcela jistě ovlivnily jeho filozofii a názory. Už v mládí se zřekl křesťanství, ke kterému byl od dětství veden. Stejně tak ženská autorita v něm asi vypěstovala negativní vztah k ženskému pohlaví. Jeho filozofické začátky ovlivnil Arthur Schopenhauer a dále čerpal z názorů a filozofie antického Řecka. Inspirovala jej osobnost Herakleita a jeho názor na vesmír, který se pořád nachází ve stavu neustálého chaotického pohybu a změn. V antickém umění Nietzsche rozeznává dva principy: dionýský a apollinský. Ty se neustále střetávají a jsou udržovány v rovnováze. V křesťanské víře viděl prázdnu lež a podvod, jakýsi „platonismus pro lid“. Křesťanství je negace všeho přirozeného, snižování přirozenosti, protipřirozenost. Nietzsche rozeznává dva druhy morálky, vznešenou a stádní. Ve vznešené jsou obsaženy hodnoty, jakými jsou moc, síla, hrdost, tendence vládnout, ale také tvrdost a přísnost i k sobě samému. Stádní morálka je zastoupena hodnotami, jakými jsou slabost, poníženost, pokora, soucit. Tato morálka je teď jediná možná a je považována za dobro, ale dobro a zlo je vždycky otázkou perspektivy, není předem dané. Proto je třeba přehodnotit všechny dosavadní hodnoty. Člověk musí sám sebe překonat a vytvořit vyššího člověka, tzv. „nadčlověka“. Podstatou člověka a to, co pohání svět, je vůle k moci. Myšlení, rozum, to vše je pouze povrchní, závislé na vůli. Ani věda nemůže být nikdy zdrojem hodnot, podle kterých by lidské bytosti byly schopné žít. Vůle k moci představuje plodící sílu života, veškerý pudový základ. Lidé se dopouštějí chyby, když potlačují své pudy a vášně. Ty se člověk musí naučit ovládat, obrátit je ve svůj prospěch a učinit z nich své přednosti a ctnosti.

Nietzsche si uvědomuje i důležitou roli okolního prostředí a roli utrpení. Největší lidé často vyrostli v nejtvrdějších podmínkách. Snaha odstraňovat utrpení je tedy špatná. Nietzsche je kritikem soucitu, je to falešná humanita, co ničí lidského ducha. Soucit udržuje to, co dožrálo k úpadku, a je nepřirozený, protože nevede k silnějšímu životu, trpící je naopak ještě utvrzován ve své slabosti. Nietzsche měl dvojitý pohled na asketismus. Na jedné straně v něm vidí obrácení se zády k životu, ale je-li přijata svobodně, je askeze něco velmi dobrého a užitečného, je to něco, co člověk potřebuje; potřebuje sebevýchovu, potřebuje pevnost.

Nietzsche na člověka apeluje, aby byl k sobě poctivý, naučil se pracovat se sebou, s vlastnostmi, které mu byly dány. Nietzsche pochybuje o účinku trestu jako výzvy k obrácení lidského směřování lepší cestou. Obvykle způsobuje pravý opak: zoceluje, zostřuje pozornost a zvětšuje pachatelovo odcizení vůči ostatním. Hudba má schopnost člověka hluboce ovlivnit a v životě hraje důležitou úlohu. Tělesnost patří k člověku stejně jako duševno, člověk musí uskutečnit svou vůli stejně tělesně jako duchovně, jinak by nemohl dosát plnému štěstí. Nietzsche kladně hodnotí utrpení, afekty a instinkty, význam zla a agónu. Život potřebuje překážky a výzvy, aby se na nich posilňoval a vypracovával, a konflikt, ať už vnější či vnitřní, je předpokladem pro růst. Chybou, které se lidé dopouštějí, je potlačování svých pudů a vášní. Opravdová síla totiž netkví v eliminaci pohnutek, ale v tom, že je člověk dokáže ovládat, obrátit ve svůj prospěch a učinit z nich své přednosti a ctnosti.

U Nietzscheho není výchova pragmatickou přípravou na život v moderním státním ústrojí, nýbrž cestou k vyššímu lidství. Vzdělání má poskytovat něco vyššího, než jen uspěchanou přípravu na monotónní práci. Vychovávaný by se měl umět postavit za své zájmy, být optimistický. Neměl by dělat nic, s čím se plně neztotožňuje. Od „já musím“ má člověk dozrát k „já chci“, a tím si vydobýt vlastní svobodu.

Nietzsche kritizuje veřejné vzdělávací ústavy, že neposkytují žádný prostor pro vzdělávání vůle a vystačí si jen s pouhým vyučováním, s drezúrou mozku. Podle Nietzscheho by se měl vychovávaný vydávat extrémním situacím. Zvláště prostřednictvím změny vnějších podmínek se nejrychleji ukáže vlastní odolnost. Výchovná hodnota bolesti je potřebná a prospěšná stejně jako radost. Nietzsche se málo věnuje výchově v rodině. K ženám měl antifeministický postoj. Oproti osobnostem sociální pedagogiky preferuje individualistickou výchovu. I když lze najít řadu shod, nelze Nietzscheho zařadit mezi sociální pedagogy. Vidím ale přínos studia Nietzscheho textů při vzdělávání sociálních pedagogů, kterým rozšíří obzor a podpoří kritické myšlení. I pro obecnou pedagogiku by bylo velmi obtížné vytvořit didaktický model pro praxi, ale je možné vytvořit určité zásady, které zcela jistě nejsou nic objeveného, co by dnes neexistovalo. Je však na místě, aby si jich pedagog byl vědom a neřídil se jen danými normami, které nemusí být vždy to nejlepší pro danou situaci. Ta je pokaždé jiná. Vše musí být posuzováno individuálně.

Tak jak říkal oblíbený starořecký filozof a vzor Friedricha Nietzscheho Herakleitos z Efesu, „panta rei“ (všechno plyne) a nikdy nevstoupíš dvakrát do téže řeky.

Resumé

Diplomová práce „Pojetí výchovy u Friedricha Nietzscheho a sociální pedagogika“ se zabývá texty týkající se výchovy v díle německého filozofa druhé poloviny 19. století Friedricha Nietzscheho a jejich možným využitím v sociální pedagogice.

První kapitola pojednává o vlivu prostředí na vývoj, život a filozofii Friedricha Nietzscheho. Ve druhé kapitole jsou rozebírány základní pojmy Nietzscheho filozofie mající nějaký vztah k výchově jako apollinský a dionýský princip, nadčlověk a dále pak vztah Nietzscheho k vědě a křesťanství.

Třetí kapitola rozebírá pohled na morální hodnoty, původ morálky naší evropské civilizace a možnosti jejího přehodnocení. Pro sociální pedagogiku je důležitý i Nietzscheho postoj k soucitu. Ve čtvrté kapitole jsou popisovány metody, které vedou k výchově a zušlechtnění lidstva jako je askeze, zušlechtování těla a správná životospráva, rozebírá hodnotu zocelování nepřáteli a soutěživostí. Nietzsche klade také důraz na kultivace pudů a vášní. Pátá kapitola se věnuje Nietzscheho názorům na výchovu a vzdělání obecně, jeho kritice vzdělávacích ústavů na konci devatenáctého století v Německu, dále úloze státu ve výchově, vzdělání a rozvoji člověka, a také možnostem výchovy a vzdělání žen z Nietzscheho pohledu. Šestá a závěrečná kapitola srovnává prostředí výchovy a vzdělávání 19. století s dnešní postmoderní dobou. Popisuje Nietzscheho postoj k práci. Dále srovnává Nietzscheho pohled na výchovu a vzdělání s významnými osobnostmi sociální pedagogiky v historii. V závěru šesté kapitoly je rozebíráno možné uplatnění Nietzscheho textů v rámci současné sociální pedagogiky.

Anotace

Diplomová práce „Pojetí výchovy u Friedricha Nietzscheho a sociální pedagogika“ se zabývá texty týkající se výchovy v díle tohoto německého filozofa a jejich možným využitím v sociální pedagogice. V úvodní části je popsán možný vliv prostředí na jeho život a dílo. Dále jsou analyzovány některé filozofické postoje a pojmy Friedricha Nietzscheho jako je „nadčlověk“, vůle k moci, morální hodnoty, soucit. Práce se zabývá i netradičními metodami výchovy, mezi něž patří askenze, pudy a vášně, bolest. Závěr srovnává Friedricha Nietzscheho s osobnostmi sociální pedagogiky a zamýšlí se nad uplatněním jeho názorů v praxi.

Annotation

The thesis „The Concept of Nurture by Friedrich Nietzsche and Social Pedagogy“ deals with texts of this German philosopher related to nurture and with its possible application in social pedagogy. There is described potential influence of environment on his life and work in the introductory part. There are analysed some philosophical attitudes and concepts of Friedrich Nietzsche as „Übermensch“, will to power, moral values, compassion. The thesis deals with nontraditional methods of nurture, e. g. asceticism, instincts and passions, pain. In conclusion is Friedrich Nietzsche compared with personalities of social pedagogy and his opinions are reflected on practical use.

Klíčová slova

Nietzsche, výchova, sociální pedagogika, morálka, vůle, vůle k moci, dobro a zlo, nadčlověk, pudy a vášně, bolest, asketismus, výchovné zásady, prostředí, výchovné instituce

Keywords

Nietzsche, nurture, social pedagogy, morality, will, will to power, good and evil, „Übermensch“, instincts and passions, pain, asceticism, principles of nurture, environment, educational institutions

Seznam literatury

1. BAKOŠOVÁ, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Bratislava : Univerzita Komenského : public promotion, s. r. o., 2008. 251 stran. ISBN 978-80-969944-0-3.
2. BARTH, Paul. *Průvodce životem : učebnice mravouky pro školy obecné a pokračování*. Brno : Česká pedagogická společnost, 1922. 23 stran. ISBN nemá.
3. BATAILLE, George. *Svrchovanost*. Praha : Hermann & synové, 2000. 298 stran. ISBN nemá.
4. BLÁHA, Arnošt Inocenc. *Sociologie dětství*. 2. opravené a doplněné vydání. Brno : Ústřední spolek jihomoravských učitelů, 1930. 246 s. ISBN nemá.
5. BURROW, J. W. *Križe rozumu : evropské myšlení 1848-1914*. Přeložil Tomáš Suchomel. 1. vydání. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 295 stran. ISBN: 80-7325-025-X.
6. BUSS, David M. *Evoluce touhy : strategie sexuálního chování*. Přeložil Josef Hausmann; předmluva Eduard Bakalář. Praha : Dauphin : Volvox Globator, 2009. 389 stran. ISBN: 978-80-7272-214-3 (Dauphin); ISBN: 978-80-7207-754-0 (Volvox Globator).
7. CACH, Josef. *Gustav Adolf Lindner : život a dílo zakladatele pedag. na filoz. fak. Univ. Karlovy*. 1. vydání. Praha : Universita Karlova, 1990. 139 stran. ISBN 80-7066-345-6.
8. CIPRO, Miroslav. *J. H. Pestalozzi a výchova*. 1. vydání. Praha : M. Cipro, 1996. 26 stran. ISBN nemá.
9. DELEUZE, Gilles. *Nietzsche a filosofie*. Přeložili Čestmír Pelikán a Josef Fulka. Praha : Hermann & synové, 2004. 343 stran. ISBN: 80-239-4118-6.
10. DIESTERWEG, Adolf. *Rukověť vzdělání pro německé učitele*. 1. vydání. Praha : SPN, 1954. 128 stran. ISBN nemá.
11. FRENZEL, Ivo. *Friedrich Nietzsche*. Přeložila Růžena Grebeníčková. Vydání 1. Praha : Mladá fronta, 1995. 198 stran. ISBN: 80-204-0517-8.
12. GANE, Laurence – CHANOVÁ, Kitty. *Nietzsche*. Vydání 1. Praha : Portál, 2001. 177 stran. ISBN: 80-7178-455-9.
13. HOLLINGDALE, Reginald John. *Nietzsche*. Olomouc : Votobia, 1998. 264 stran. ISBN: 80-7198-334-9.

14. HORYNA, Břetislav. *Filosofie skepse*. 1. vydání. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2008. 206 stran. ISBN 978-80-7182-268-4.
15. JÚVA, Vladimír, jun. & sen. *Stručné dějiny pedagogiky*. 5., rozšířené vydání. Brno : Paido, 2003. 91 stran. ISBN: 80-7315-062-X.
16. JŮZL, Miloslav. *Sociálně pedagogická role církve v penitenciární praxi* 1. vydání Brno : Institut mezioborových studií, 2011 184 stran. ISBN: 978-80-87182-03-1
17. KÖHLER, Joachim. *Friedrich Nietzsche a Cosima Wagnerová*. Překlad Zlata Kufnerová. 1. vydání. Jinočany : H & H, 1997. 172 stran. ISBN: 80-86022-07-2.
18. KÖHLER, Joachim. *Tajemný Zarathustra : biografie Friedricha Nietzscheho*. Přeložila Ingeborg Fiala-Fürst. Olomouc : Votobia, 1995. 400 str. ISBN: 80-85885-87-5.
19. KOUBA, Pavel. *Nietzsche : filosofická interpretace*. 2., opravené vydání. Praha : Oikoyomenh, 2006. 287 stran. ISBN 80-7298-191-9.
20. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vydání 1. Praha : Portál, 2008. 215 stran. ISBN: 978-80-7367-383-3.
21. KRAUS, Blahoslav – POLÁČKOVÁ, Věra et al. *Člověk - prostředí - výchova : k otázkám sociální pedagogiky*. Brno : Paido, 2001. 199 stran. ISBN: 80-7315-004-2.
22. LACA, Slavomír. *Sociální pedagogika*. 1. vydanie. Brno : Institut mezioborových studií, 2011. 211 strán. ISBN nemá.
23. LEŠKO, Vladimír (věd. red.). *Nietzsche a súčasnosť*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. 105 stran. ISBN: 80-88722-07-1.
24. MACINTYRE, Ben. *Ve službách germánského ducha : Elisabeth Nietzsche a poslední árijská kolonie*. Vydání 1. Praha : Rybka Publishers, 2001. 261 stran. ISBN: 80-86182-42-8.
25. MOKREJŠ, Antonín. *Odvaha vidět : Friedrich Nietzsche – myslitel a filozof*. 1. vydání. Jinočany : H & H, 1993. 366 stran. ISBN 80-85787-46-6.
26. MÜHLPACHR, Pavel a kol. *Sociální pedagogika II*. Brno: Institut mezioborových studií, 2011.

27. NICOLA, Ubaldo. *Obrazové dějiny filozofie*. Překlad: Naděžda Bonaventurová. Vydání 1. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2006. 583 stran. Edice Universum. ISBN: 80-242-1578-0.
28. NIETZSCHE, Friedrich. *Antikrist : Přehodnocení všech hodnot (fragment): předmluva a kniha první*. Překlad: Josef Fischer. Olomouc : Votobia, 2001. 126 stran. ISBN 80-7198-481-7.
29. NIETZSCHE, Friedrich. *Duševní aristokratismus*. Překlad a komentář: Vítězslav Tichý. Olomouc : Votobia, 1993. 127 stran. ISBN: 80-85619-87-3.
30. NIETZSCHE, Friedrich. *Ecce homo*. Přeložil Ladislav Benyovszky; úvodní studie Antonín Mokrejš. 1. vydání. Praha : Naše vojsko, 1993. 157 stran. ISBN: 80-206-0270-4.
31. NIETZSCHE, Friedrich. *Filozofie v tragickém období Řeků*. 1. vyd. ve Votobii. Olomouc : Votobia, 1994. 91 stran. ISBN 80-85619-44-X.
32. NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky : polemika*. Vydání 1. Praha : Aurora, 2002. 147 stran. ISBN 80-7299-048-9.
33. NIETZSCHE, Friedrich. *Menschliches, Allzumenschliches 1 und 2*. 2. durchgesehene Auflage. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. 718 Seiten. ISBN: 3-423-02222-1.
34. NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo : předehra k filozofii budoucnosti*. Poznámkami opatřila Věra Koubová; doslov napsal Zdeněk Neubauer. Vydání 1. Praha : Aurora, 1996. 218 stran. ISBN 80-85974-12-6.
35. NIETZSCHE, Friedrich. *My filologové*. Přeložili Petr Kitzler a Pavel Kouba. Vydání 1. Praha : Oikoymenh, 2005. 157 stran. ISBN 80-7298-126-9.
36. NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Přeložili Jan Krejčí a Pavel Kouba. Vydání 1. Praha : Oikoymenh, 2005. 295 stran. ISBN 80-7298-134-X.
37. NIETZSCHE, Friedrich. *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. Přeložila Věra Koubová. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2007. 59 stran. ISBN 978-80-7298-281-3.
38. NIETZSCHE, Friedrich. *O životě a umění*. Vybral, uspořádal a přeložil Jaroslav Kabeš. Olomouc : Votobia, 1995. 102 stran. ISBN: 80-85885-54-9.
39. NIETZSCHE, Friedrich. *Radostná věda*. Překlad Věra Koubová; doslov Pavel Kouba. 1. vydání. Praha : Československý spisovatel, 1992. 288 stran. ISBN 80-202-0376-1.

40. NIETZSCHE, Friedrich. *Ranní červánky : myšlenky o morálních předsudcích*. Přeložila Věra Koubová. Vydání 1. Praha : Aurora, 2004. 255 stran. ISBN 80-7299-077-2.
41. NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Olomouc : Votobia, 2001. 195 stran. ISBN: 80-7198-473-6.
42. NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Překlad: Otokar Fischer. Olomouc : Votobia, 1992. 301 stran. Edice: Šlápěj v okně. ISBN 80-85619-28-8.
43. NIETZSCHE, Friedrich. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Přeložil Otokar Fischer. Praha : Gryf, 1993. 81stran. Edice Estetická řada. ISBN nemá.
44. PRÁZNÝ, Aleš. *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Vydání 1. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2007. 188 stran. ISBN 978-80-7194-990-9.
45. ROBINSON, Dave. *Nietzsche a postmodernismus*. Praha : Triton, 2000. 83 stran. ISBN 80-7254-146-3.
46. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno : Paido, 1998. 268 stran. ISBN 80-85931-48-6
47. STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 3. vydání. Praha : Zvon, 1993. 559 stran. ISBN 80-7113-058-3.
48. VERGELY, Bertrand. *Nietzsche aneb vášně pro život*. Přeložila Veronika Matiašková. Vydání 1. Praha : Levné knihy, 2009. 65 stran. ISBN: 978-80-7309-677-9.

Elektronické zdroje

1. NIETZSCHE, Friedrich. *Der Wille zur Macht* [online]. Hamburg : Spiegel Online Kultur : Projekt Gutenberg – DE. Dostupné z: <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/6029/1>>.
2. NIETZSCHE, Friedrich. Die Geburt der Tragoedie aus dem Geiste der Musik [online]. In: *Fragmente 1869 – 1874*. Hamburg : Spiegel Online Kultur : Projekt Gutenberg – DE. Dostupné z: <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/3258/9>>.
3. ZIELINSKÁ, Dagmar. Salesiáni působí v Česku téměř 80 let [online]. *Český rozhlas Brno*. © 2012 Český rozhlas. Publikováno 31. července 2006 [citováno 15. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/brno/zpravodajstvi/_zprava/264329>.

4. Stručně o waldorfské pedagogice [online]. *Waldorfské školy: stránky Asociace waldorfských škol České republiky*. Praha : Asociace waldorfských škol České republiky, © AWŠ ČR 2008 [citováno 25. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.iwaldorf.cz/wald_ped.php?menu=ped-owa>.

Další použité zdroje

1. KELLER, Jan. Jak zatočit s parazity. *Právo: nezávislé noviny*. Ročník 22, číslo 64 (čtvrtek 15. března 2012). Příloha Salon: literární příloha. Str. 5. Praha : Borgis, 1991 –. Vychází 6x týdně. ISSN 1211-2119.